

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 70 (2022), 109-138.

Geliş/Received: 02.07.2021

Kabul/Accepted: 15.09.2021

DOI: 10.46955/ankuayd.961499

(Araştırma Makalesi/Research Article)

ABD KAYNAKLARINA GÖRE İZMİR'İN İŞGALİ VE SONRASI (1919-1922)*

THE OCCUPATION OF İZMİR AND ITS AFTERMATH ACCORDING TO US SOURCES (1919-1922)

EMRE FEYZİ ÇOLAKOĞLU**

ÖZ

Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti konumundaki İzmir ve çevresi I. Dünya Savaşı'nın ardından galip devletler arasında yapılan paylaşım planları esnasında, İtalya ve Yunanistan arasında önemli bir çekişmeye neden olmuştur. Nitekim İzmir, bu çekişmeden galip ayrılan Yunanistan tarafından, 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmiştir. İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali o sırada Anadolu'da Müttefik Kuvveler tarafından girilen işgaller karşısında ortaya çıkan direniş hareketlerinin örgütlenmeye başlanması anlamında önemli bir kıvılcım olmuştur. İzmir'in işgali, literatürdeki çalışmalarda bazı istisnalar hariç olmak üzere daha çok yerli kaynaklar ışığında ele alınmaktadır. Amerikan kaynaklarından yararlanarak İzmir'in işgalini konu edinen çalışmalar ise genel olarak işgalin belli bir boyutuna ya da sürecine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli bir köşe taşı oluşturan İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalini Amerikan arşivlerinde yer alan belgeler ışığında bütüncül bir şekilde değerlendirmektir. Çalışmada öncelikli olarak işgal kararının alınışı, uygulanışı ve işgalin sonlanması arasında geçen sürede Amerikan dış politikasının oluşturulması ve uygulanmasından sorumlu aktörlerin işgale bakış açıları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

ABSTRACT

Izmir, the most important port city of Eastern Mediterranean, and adjoining territories caused a significant conflict between Italy and Greece while sharing plans between the victorious states were making following the First World War. Ultimately, on May 15, 1919, Izmir was occupied by Greece, which was the triumphant part of this conflict against Italy. The occupation of Izmir and adjoining territories by the Greek forces was an important spark in terms of the organization of the resistance movements that emerged in the face of the occupations by the Allied Powers which started in Anatolia at that time. The occupation of İzmir has been handled in the light of mostly domestic sources, with some exceptions, in the literature. Studies dealing with the occupation of İzmir by utilizing American sources generally focus on a certain dimension or process of the occupation. The aim of this study is to evaluate the occupation of Izmir, which constitutes an important cornerstone in the history of the Turkish Republic, by the Greek forces in a holistic way in the light of the documents in the American archives. In the study, the perspective of the actors responsible for the formation and implementation of the American foreign policy will be analyzed comparatively for the process of the decision, implementation, and termination of the occupation.

Anahtar Kelimeler: ABD, Amiral Mark L. Bristol, İzmir Yangını, İzmir'in İşgali, Milli Mücadele, Paris Barış Konferansı, Yunanistan.

Keywords: Admiral Mark L. Bristol, Great Fire of Izmir, Greece, National Struggle, Occupation of Izmir, Paris Peace Conference, USA.

* Bu çalışma yazarın *ABD Dış Politikasında Türkiye ve Türk Siyasal Yaşamı (1919-1939)* başlıklı doktora tezinin bir bölümünden üretilmiş olup, Türk Tarih Kurumu tarafından 11-14 Haziran 2019 tarihlerinde Samsun'da düzenlenen "100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele" başlıklı uluslararası sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., efcolakoglu@gmail.com, ORCID: [0000-0002-8449-1067](https://orcid.org/0000-0002-8449-1067).

Extended Abstract

The occupation of Izmir and adjoining territories by the Greek forces on May 15, 1919, and the events that followed the occupation played a significant role in the emergence of the National Struggle in Anatolia. For this reason, the occupation of Izmir and adjoining territories by the Greek forces has been studied in many aspects in the literature of the history of the Turkish Republic. However, the primary sources in current studies were mostly limited to the documents in the Turkish and British archives. The purpose of this article is to reevaluate the decision, implementation, and termination of the occupation of Izmir and adjoining territories by the Greek forces in the light of the American archival documents.

In the article, the occupation of Izmir and adjoining territories by the Greek forces was evaluated in a holistic way, unlike the studies in the literature, in the light of the American archival documents. First of all, the factors and actors that were effective in the decision of occupation were emphasized in the study. While examining the attitudes of the relevant actors, the views of the actors responsible for the formation and implementation of the American foreign policy on the decision of occupation were discussed. Then, the common views in the literature about the decision of occupation were analyzed comparatively in the light of the American archival documents. The main issue this section focused on was determining the main motives that led the Allied Powers to take the Greek forces to Anatolia at the Paris Peace Conference. In the last chapter of the study, the activities of the Greek forces during the occupation of Izmir and adjacent territories and the great fire that broke out in Izmir following the occupation were clarified through the American archival documents.

The first conclusion of the article is that the Greek occupation of Izmir was a reactive decision taken in the course of the events that developed during the negotiations held at the Paris Peace Conference, rather than being planned earlier. During the negotiations held at the Paris Peace Conference to re-establish a peaceful environment and determine the fate of the lands of the defeated countries, the winner of the historical and regional conflict between Greece and Italy was Venizelos' Greece. Moreover, it was obvious that the Allied Powers regretted their decision of occupation due to the reports they received about the events in Izmir and adjacent territories. For this reason, the Allied Powers warned the Greek Prime Minister Venizelos that "the occupation of Izmir should be a temporary solution". However, it is seen that these warnings did not have any effect in preventing the Greek forces from acting on their own in Western Anatolia.

Another conclusion reached in the article is that the Italian activities and threats on Izmir and adjacent territories were not an issue that was brought up unnecessarily. The idea to be emphasized here is not the legitimization of the decision taken by the Allied Powers in Paris or the ambitions of Greece on Anatolia. The intentions, attitudes, and activities of the Italians about Izmir and adjacent territories had a facilitating effect in terms of realizing the ambitions of Greece on Anatolia.

One of the most important results revealed by the American archival documents regarding the occupation of Izmir and adjacent territories by the Greek forces is that US President Woodrow Wilson was at the forefront of the actors responsible for the decision of occupation. At the Paris Peace Conference, the US President almost tried to be more effective than the British Prime Minister Lloyd George in the embarkation of the Greek forces to Izmir. Moreover, according to the American archival documents, the actors involved in the formation and implementation of the American foreign policy regarding the occupation were not in agreement.

The atrocities committed by the Greek forces when they expanded the occupation they started in Izmir to the inner regions of Western Anatolia were clearly revealed in the American documents. In particular, the US High Commissioner Admiral Bristol emphasized in his reports that the situation in Anatolia did not comply with the Greek claims previously expressed and that the advancing Greek forces engaged in brutal massacres in the regions they passed. In fact, this situation was also stated by the investigations and reports prepared by the Inter-Allied Commission of Inquiry.

Finally, in the American archival documents, there are important reports about the great fire that broke out in Izmir right after the Turkish forces entered the city by the end of the Greek occupation. Although there are some inconsistencies among these reports, it is seen that the US High Commissioner Admiral Bristol made the most comprehensive and insightful assessment on the matter. Considering the final evaluation of the reports about the great fire, it does not seem possible that the fire was consciously started by the command and responsibility of the Turkish authorities. On the contrary, the Greek military authorities were the main suspects in the planning of the fire, and the Armenians living in the city in the implementation of these plans.

Giriş

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali ve ardından yaşananlar Milli Mücadele'nin özellikle yurt genelinde örgütlenmeye başlaması noktasında kritik bir rol oynamıştır.¹ Bu nedenle İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali Türkiye Cumhuriyeti tarihi çalışmaları literatüründe bugüne kadar birçok yönüyle ele alınmıştır. Ancak bu konuda araştırmacıların çalışmalarında başvurdukları kaynaklar çoğunlukla Türk ve İngiliz arşivlerinde yer alan belgelerle sınırlı kalmıştır.² Bu çalışmanın amacı ise Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturan İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali, işgal kararının alınışı, uygulanışı ve sonuçlarını Amerikan arşivlerinde yer alan belgeler ışığında, Amerikan bakış açısıyla yeniden değerlendirmektir. Çalışma kapsamında yararlanılan Amerikan arşiv belgelerini ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Tarih Ofisi tarafından periyodik olarak yayımlanan *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (PRFRUS)* serisinin ilgili ciltlerinde yer alan belgeler, *PRFRUS Paris Peace Conference (PPC) 1919* başlığı altında yayımlanan Paris Barış Konferansı tutanaklarından oluşan belgeler ve son olarak da ABD Ulusal Arşiv ve Kayıt İdaresi'nde (NARA) mikrofilm rulolarında kayıt altına alınmış ABD Dışişleri Bakanlığı'na ait belgeler oluşturmaktadır.³

Literatürde Amerikan arşiv belgeleri yardımıyla İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgalini farklı bakış açısı, yöntem ve odak kullanarak ele alan önemli çalışmalara rastlanmaktadır. Bu anlamda İzmir ve çevresinin işgaliyle başlayan süreci ikili ilişkiler bağlamında ele alan en kapsamlı çalışmalar Laurence Evans, John A. DeNovo, Roger R. Trask ve İsmail Köse tarafından yapılmıştır.⁴ Bu isimlerin kaleme aldıkları çalışmalarda genel olarak Türk-Amerikan ilişkilerini tarihsel bir perspektifle ele alırken Amerikan arşiv belgelerinden yoğun bir şekilde yararlandıkları görülmektedir. Bu isimlerden farklı olarak Hakan Özoglu ise güncel bir çalışmada benzer bir süreci Amiral Mark L. Bristol'un bakış açısıyla doğrudan Türkiye'de yaşanan iç gelişmelere yoğunlaşarak ele almıştır.⁵ Diğer taraftan, Yuluğ Tekin Kurat, Sina Akşin, İsmail Köse ve Mehmet Said Dilek'in kaleme aldıkları makalelerde özellikle Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılması kararının alındığı Paris Barış Konferansı görüşmelerine ve Yunan işgalinin ilk aylarına odaklandıkları görülmektedir.⁶ Bu isimler

¹ İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan işgali Anadolu'da yavaş yavaş harekete geçmiş direniş unsurlarına (yerel çeteler, müdafaa-i hukuk örgütleri, İttihatçı teşkilat ağı) güç vererek bunların bütünleşmesi yönünde önemli bir rol oynamıştır. İşgalin ardından birçok merkezde protesto mitingleri düzenlenmeye başlanmıştır. İstanbul'da ise mart ayında göreve başlayan Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 243-245.; Tuncer Baykara, "İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Milli Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: ATAM, 2015, 19-23. İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgalinden hemen sonra bölgeye gönderilen ABD Konsolosu George Horton işgalin sona ermesinin ardından kaleme aldığı bir raporunda İzmir'in işgaliyle ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: "Cahil ve göçebe bir halk olan Türkler arasında Yunan işgalinden önce vatanseverlik diye bir şey yoktur. Ancak Yunanlıların karaya çıkması Mustafa Kemal'e Türkleri birleştirerek bir ordu kurmak için istediği fırsatı vermiştir." Bkz. National Archives and Records Administration (NARA), M 363, Roll 4, 767.68/476, 27.09.1922.

² İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgalini Türk ve İngiliz arşivlerinde yer alan belgelere dayalı bir şekilde ele alan çalışmaların başlıcaları için bkz. *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, II. Cilt II. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 1999.; Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923*, 4. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.; İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali*, Ankara: ATAM, 2015.; Taner Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a: Dünden Bugüne Değişen Ne Var?*, İstanbul: Doğan Kitap, 2007. Bununla birlikte bu konudaki önemli istisnaları şu çalışmalar oluşturmaktadır. Bkz: Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.; Engin Berber, *Sancılı Yıllar 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.; Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

³ Bu belgelerden seçilmiş bir kısmı daha önce Orhan Duru ve Çağrı Erhan tarafından derlenerek yayımlanmıştır. Bkz. Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011; Çağrı Erhan, *Amerikan Documents on Greek Occupation of Anatolia*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999.

⁴ Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965; John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1963; Roger R. Trask, *United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1971; İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.

⁵ Hakan Özoglu, *The Decline of the Ottoman Empire and the Rise of the Turkish Republic: Observations of an American Diplomat*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.

⁶ Yuluğ Tekin Kurat, "Batılı Kaynakların Işığında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)", *VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970 Bildirileri*, II. Cilt, Ankara: TTK, 1973, 842-853; Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlılar İzmir'e Çıkarma Kararı", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 1986, 174-188.; İsmail Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *International Journal of History Studies*, 6/3 (2014), 217-238.; Mehmet Said Dilek, "Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 36 (2013), 31-42.

çalışmalarında yalnızca ABD Dışişleri Bakanlığı'nın *PRFRUS PPC 1919* başlığı altında yayımlanan Paris Barış Konferansı tutanaklarından oluşan Amerikan arşiv belgelerinden faydalanmıştır. Benzer şekilde Çağrı Erhan da ek olarak sunduğu belgelerle zenginleştirdiği çalışmasında İzmir ve çevresindeki Yunan işgalinin ilk ayları ile Yunan kuvvetlerinin bu dönemde gerçekleştirdikleri mezalimi araştırmak için kurulan uluslararası komisyonun çalışmalarını eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır.⁷ Son olarak, Hikmet Öksüz ve İsmail Köse ile Sezen Karabulut ise İzmir ve çevresindeki Yunan işgalinin son dönemlerine yoğunlaştıkları çalışmalarda Yunan kuvvetlerinin gerileyişini, bu durumun ortaya çıkardığı sorunları ve Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk kuvvetlerinin elde ettiği başarıları Türkiye'de görev yapan Amerikan diplomatik ve askeri temsilcilerinin gözünden okuyucuya aktarmıştır.⁸

Bu çalışmada İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali Amerikan arşivlerinde yer alan belgeler ışığında literatürdeki çalışmalardan farklı olarak bütüncül bir şekilde değerlendirilecektir. Çalışmada ilk olarak İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali kararının alınışında etkili olan faktörlerin niteliği ve aktörlerin kimliği üzerinde durulacaktır. Burada ilgili aktörlerin tutumları incelenirken özellikle Amerikan dış politikasının oluşturulması ve uygulanmasından sorumlu aktörlerin işgal kararı hakkındaki görüşleri tartışılacaktır. Daha sonra ise işgal kararının alınışı hakkında literatürdeki yaygın görüşler Amerikan belgeleri ışığında karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir. Bu kısımda üzerinde durulacak esas meseleyi İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkarılması kararının günün koşulları çerçevesinde herhangi bir meşruiyetinin olup olmadığı tartışmasından ziyade Paris Barış Konferansı'nda Müttefik Kuvvetleri Yunan kuvvetlerini Anadolu'ya çıkarmaya iten temel saiklerin ortaya konulması oluşturacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise Yunan kuvvetlerinin İzmir ve çevresinde yaklaşık kırk ay süren işgal boyunca gerçekleştirdikleri faaliyetler ve işgalin sona ermesiyle birlikte İzmir'de çıkan yangın Amerikan belgeleri ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

İşgali Hazırlayan Gelişmeler

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı cephelerinde aldığı mağlubiyetlerin ardından 1918 yılının ekim ayında bir ateşkes antlaşması imzalamaya hazır olduğu bildiren girişimlerine hız kazandırmıştır.⁹ Bu girişimler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde Bahriye Nazırı Rauf Bey Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli *Agamemnon* zırhlısında Osmanlı Devleti'nin kayıtsız şartsız teslimiyetini kabul eden Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin fiilen sonunu getiren ve oldukça ağır şartlar içeren antlaşma, savaşın galibi Müttefik Kuvvetlere önemli haklar tanımıştır.¹¹ Bunlardan en önemlisi ise kuşkusuz ki antlaşmanın yedinci maddesinde belirtilen Müttefik Kuvvetlerin güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde kendileri için stratejik gördükleri bir noktayı işgal etme hakları olmuştur.¹² Nitekim Müttefik Kuvvetler hiç vakit kaybetmeden I. Dünya Savaşı devam ederken yaptıkları gizli antlaşmalar uyarınca Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamıştır. İngilizler ateşkes antlaşmasından henüz üç gün sonra Musul bölgesine girmiş ve akabinde Maraş, Urfa, Antep dolaylarına doğru ilerlemiştir. Fransızlar ise Hatay, İskenderun, Adana ve civarından oluşan Kilikya bölgesine asker çıkarmıştır. Müttefik Kuvvetlere sonradan katılan İtalya da Antalya, Marmaris, Fethiye,

⁷ Çağrı Erhan, *Greek Occupation of Izmir and Adjoining Territories: Report of the Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September 1919)*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999.

⁸ Hikmet Öksüz, İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", *Türkiyat Mecmuası*, 27/2 (2017), 207-238; Sezen Karabulut, "İşgal, Kurtuluş ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Milli Mücadelenin Son Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 64 (2019), 181-210.

⁹ "The Chargé in Great Britain (Laughlin) to the Secretary of State", 07.10.1918, *PRFRUS, 1918, Supplement I, The World War*, Vol. I, Washington: US GPO, 1933, 340-341.; "The Chargé in Greece (Chabot) to the Secretary of State", 06.10.1918, *PRFRUS, 1918, Supplement I, The World War*, Vol. I, 341-343.; "The Turkish Chargé in Spain to the Spanish Minister of Foreign Affairs", 12.10.1918, *PRFRUS, 1918, Supplement I, The World War*, Vol. I, 360.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, "Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütarekesi", *Savaş Devrim ve Uluslaşma – Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Çev. Ergun Aydınoglu, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, 215-224.

¹¹ Rogan mütareke şartlarını kendi başına hiç de sert bulmazken, McMeekin ise mütareke maddelerinin tek tek ele alındığında makul gibi görünmelerine rağmen toplu bir şekilde değerlendirildiklerinde ise mütarekenin Osmanlı Devleti'nin tam parçalanması anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bkz. Eugene Rogan, *Osmanlı'nın Çöküşü – Ortadoğu'da Büyük Savaş (1914-1920)*, Çev. Özkan Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, 419; Sean McMeekin, *Osmanlı'da Son Fasıl – Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenışı 1908-1923*, Çev. Nurettin Elhüseyini, İstanbul: YKY, 2019, 405.

¹² Mondros Ateşkes Antlaşması'nın tam metni için bkz: J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1914-1956*, Vol. II, New Jersey: D. van Nostrand Company, 36-37.; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları – I. Cilt (1920-1945)*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000, 12-14.; Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 3-8.

Kuşadası gibi Güney Ege ve Akdeniz limanlarını işgal etmeye başlamıştır. Diğer taraftan, henüz 13 Kasım 1918 tarihinde Müttefik Kuvvetlerin gemilerinden oluşan bir filo Çanakkale ve İstanbul Boğazı'ndaki istihkâmları kontrol altına almıştır.¹³

Osmanlı topraklarının parça parça işgali devam ederken Doğu Akdeniz'in en önemli liman kenti konumundaki İzmir ve çevresinin geleceği ise İtalya ve Yunanistan arasında ciddi bir anlaşmazlığa neden olmuştur.¹⁴ Bu dönemde Venizelos liderliğindeki Yunanistan'ın Ege'yi bir Yunan denizi haline getirerek bir ayağı Asya diğer ayağı Avrupa'da olan büyük Yunan devleti ülküsü "megali idea"yı gerçekleştirme hedefi bulunmaktadır. Diğer taraftan, ulusal birliğini on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı gibi geç bir dönemde sağlayabilen İtalya ise bir Akdeniz devleti olmanın ve On İki Ada'yı elinde bulundurmanın avantajıyla İzmir ve çevresini ele geçirerek ekonomisini güçlendirmek istemektedir. Bu durum, I. Dünya Savaşı'nın sonunda başta İzmir ve çevresi olmak üzere Batı Anadolu'nun paylaşılması konusunda İtalya ve Yunanistan arasında kıyasıya bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵

İtalya, I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Osmanlı Devleti gibi ilk başta tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak İtalyan Hükümeti savaş devam ederken hem Müttefik hem de Merkezi Kuvvetler nezdinde savaşa dâhil olmak için pazarlıklar yapmaya başlamıştır. Bu pazarlıklar ilk meyvesini 1915 yılının nisan ayında vermiştir. İtalya 26 Nisan 1915 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya ile Londra'da imzalanan gizli antlaşmayla Merkezi Devletlere karşı savaşa dâhil olmasına karşılık savaş sonrasındaki paylaşımlarla ilgili Adriyatik, Akdeniz ve Ege'de birtakım taahhütler elde etmiştir. Bu taahhütler Osmanlı Devleti ile ilgili olarak Antalya ve civarı ile Trablus bölgesinde egemenlik haklarını içermiştir.¹⁶ Ancak Müttefik Kuvvetler arasındaki paylaşım pazarlıkları savaşın ilerleyen aylarında da devam etmiştir. 1916 yılının mayıs ayında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine Sykes-Picot Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷ Bu antlaşmanın dışında kalan İtalya ise antlaşmadan haberdar olur olmaz İngiltere ve Fransa nezdinde yeni girişimlerde bulunarak yapılan paylaşım planlarına dâhil olmak istemiştir. Nitekim 19-26 Nisan 1917 tarihlerinde St. Jean de Maurienne'de yapılan görüşmeler sonucunda söz konusu devletler arasında gizli bir antlaşma daha imzalanmıştır. St. Jean de Maurienne Antlaşması ile İtalya 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmaları kabul etmiş ve buna karşılık savaş sonrasında Mersin Limanı hariç olmak üzere Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgelerinde paylaşım hakkı elde etmiştir. Bununla birlikte antlaşmanın yürürlüğe girmesi ise Rusya'nın da bu antlaşmayı onaylamasına bağlanmıştır.¹⁸ Ancak Rusya'da ekim ayında gerçekleşen devrimden sonra iktidarı ele geçiren Bolşevikler yapılan antlaşmayı onaylamak bir yana, o güne kadar Rusya'nın da dâhil olduğu bütün gizli paylaşım antlaşmalarını dünya kamuoyuyla paylaşarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir.

Diğer taraftan, Yunanistan ise I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından ilk etapta İtalya gibi tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak savaşın başladığı yıllarda iktidarda bulunan Eleftherios Venizelos Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu bir savaşta Yunanistan'ın tarafsız kalmasının mümkün olmadığını savunarak ülkenin bağımsızlığından itibaren olduğu gibi İngiltere ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Böylece Venizelos'a göre Yunanistan Balkan Savaşları'nın ardından içerisinde bulunduğu güvensizlik ortamından kurtularak savaş sonrasında kazanan tarafta yer almış olacak ve "megali-idea"nın gerçekleştirilmesi için önemli bir fırsat yakalayacaktır. Bununla birlikte, savaşı Almanya'nın kazanacağına inanan Yunanistan Kralı I. Konstantin ise Balkan Savaşları'ndan yeni çıkmış Yunanistan'ın böylesine büyük çaplı bir savaşa dâhil olmasına temkinle yaklaşmıştır. Askeri eğitimini Almanya'da alan ve Alman Kralı II. Kayzer William'ın kız kardeşiyle evli olan

¹³ Roderic H. Davison, "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Batı Etkisi, Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alfa Kitapevi, 2016, 293; Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*, Çev. Ahmet Kaçmaz, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, 15-16; Roger Ford, *Cennet Mahşere, Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2018, 456-457; Erik Goldstein, "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922-23", *Diplomacy & Statecraft*, 14/2 (2003), 188.

¹⁴ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış - Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, Çev. Mehmet Harmancı, 4. Baskı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2013, 328; Erik J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, 29. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 219; Bülent Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, 53-54.

¹⁵ Engin Berber, "Kurtuluş'tan Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 3/8 (1987), 443; Berber, *Sancılı Yıllar*, 107-108; Volkan Aksoy, "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2020), 641.

¹⁶ Londra Antlaşması'nın söz konusu maddeleri için bkz: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 11-12.

¹⁷ Sykes-Picot Antlaşması'nın tam metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 18-22.

¹⁸ St. Jean de Maurienne Antlaşması'nın söz konusu maddeleri için bkz: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 23-25.

I. Konstantin Almanya'ya karşı bir cephede yer alma konusunda istekli değildir.¹⁹ Nitekim Başbakan Venizelos ile Kral I. Konstantin arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ilk olarak 1915 yılında Venizelos'un iktidardan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Ancak Venizelos'un yapılan seçimleri kazanarak yeniden iktidara gelmesinin ardından bu defa 1917 yılında Kral I. Konstantin İngiliz ve Fransız desteğiyle tahttan uzaklaştırılmış ve yerine Kral I. Konstantin'in oğlu II. Aleksander getirilmiştir. Venizelos'un iktidar değişikliğinden sonra yaptığı ilk iş İngiltere ve Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaretlerin ardından Yunanistan'ı Müttefik Kuvvetlerin yanında savaşa sokmak olmuştur.²⁰ Böylece Venizelos İngiltere ve Fransa'nın desteğini arkasına alarak Anadolu üzerindeki emellerini hayata geçirmek için Yunanistan adına önemli bir adım atmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesinin ardından İtalya ve Yunanistan Anadolu üzerindeki planlarını gerçekleştirmek için hiç vakit kaybetmeden Müttefik Kuvvetler nezdinde girişimlere başlamıştır. 19 Kasım 1918 tarihinde Washington'daki İtalyan Büyükelçi Macchi di Cellere ABD Dışişleri Bakanlığı'na Türklerin özellikle Trablus'ta ateşkes hükümlerini ihlal ettiklerine dair bir nota vermiştir. İtalyan Hükümeti bu notayla başta İngiliz Hükümeti olmak üzere Müttefik Kuvvetlerden İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla söz konusu "katlanılmaz duruma bir son vermeleri" konusunda gerekli adımları atmalarını istemiştir.²¹ İtalya'nın buradaki amacı Türklerin ateşkes hükümlerine uymadıklarını bahane ederek savaş esnasında imzaladıkları gizli antlaşmalar uyarınca Osmanlı toprakları üzerindeki planlarını hayata geçirmek için gerekli ortamı oluşturmak olmuştur. Nitekim İtalyan Hükümeti aynı saikle benzer bir notayı yaklaşık bir ay sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na da iletmiştir. Londra'da bulunan İtalya Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino İngiliz Hükümeti'ne verdiği notayla İstanbul'un uluslararası işgali için bir İtalyan birliğinin şehre gönderilmesi gerektiğini ve Türk Hükümeti'nin Trablus'ta ateşkes kurallarına itaatsizliğinin devamı durumunda İtalya'nın Müttefik Kuvvetler arasındaki antlaşmalar uyarınca Anadolu'da bazı bölgeleri kendi adına işgale başlayacağını bildirmiştir.²²

Diğer taraftan, Yunanlılarda da İtalyanlara benzer bir şekilde Amerikan Hükümeti'ni etkilemek adına Atina'daki ABD Sefareti ve Washington'da Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlere başlamıştır. Bu doğrultuda Atina'daki ABD Ortaelçisi Droppers 4 Aralık 1918 tarihinde Washington'a gönderdiği bir raporda kendisine son günlerde Yunan vatandaşlarından birçok şikâyet geldiğini bildirmiştir. Yunanlılar Amerikan Sefareti'ne yazdıkları dilekçelerde genel olarak Kuzey Epir Yöresi ve On İki Ada ile İzmir ve çevresinde yaşayan soydaşlarının zulüm gördüklerini, büyük bir katliamla karşı karşıya olduklarını ve Amerikan Hükümeti'nden bu konuda bir yardım beklediklerini dile getirmiştir.²³ Nitekim Droppers'ın telgrafından iki gün sonra da Washington'daki Yunan Sefareti ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vermiştir. Yunan Hükümeti bu defa verdiği notada son günlerde Türkiye'den Trakya ve Anadolu'nun iç bölgelerindeki Hristiyanların geleceği konusunda endişe uyandıran birçok rapor geldiğini bildirmiştir. Yunan Hükümeti'ne göre söz konusu soydaşlarının katliamının önlenmesi ancak Trakya ve Anadolu'daki önemli merkezlerin en azından Müttefik Kuvvetlerin işgaliyle önlenebilecektir.²⁴ Yunan Hükümeti'nin Müttefik Kuvvetler nezdindeki girişimleri özellikle Batı Anadolu'da kalan Osmanlı topraklarının geleceğinin belirlenmesi konusunda kendilerinin de en az İtalyanlar kadar hevesli olduğunu göstermiştir.

İşgal Kararının Alınışı

30 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından 3 Kasım 1918'de Avusturya ve 11 Kasım 1918'de de Almanya imzaladıkları ateşkes antlaşmalarıyla teslim olmuşlar ve yaklaşık dört yıl süren büyük savaş böylece sona ermiştir.²⁵ İttifak Devletleri ile imzalanan ateşkes antlaşmalarının ardından artık sıra yapılacak barış antlaşmasına gelmiştir. Bu amaçla imzalanacak barış antlaşmasının taslağını hazırlamak, dünya çapında barış ortamını yeniden tesis etmek ve mağlup devletlerin topraklarının kaderini tayin ederek Avrupa ile Yakındoğu'da sınırlarını yeniden belirlemek üzere Paris'te bir

¹⁹ Gürhan Yellice, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016), 210-211.

²⁰ Şevket Ovalı, "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan İlişkisinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62/1 (2007), 181-183.

²¹ "The Italian Ambassador (Macci di Cellere) to the Counselor for the Department of State (Polk)", 19.11.1918, *PRFRUS, PPC, 1919, Vol. II*, Washington: US GPO, 1942, 273-274.

²² "The British Embassy to the Department of State", 16.12.1918, *PRFRUS, PPC, 1919, Vol. II*, 277-278.

²³ "The Minister in Greece (Droppers) to the Acting Secretary of State", 04.12.1918, *PRFRUS, PPC, 1919, Vol. II*, 275.

²⁴ "The Greek Legation to the Department of State", 06.12.1918, *PRFRUS, PPC, 1919, Vol. II*, 276-277.

²⁵ Bulgaristan ise henüz 29 Eylül 1918 tarihinde Müttefik Kuvvetler ile bir ateşkes antlaşması imzalayarak mağlubiyeti kabul etmiştir. Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi 1914-1995*, 16. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007, 141-143.

konferans toplanmasına karar verilmiştir. Konferansa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya Başbakan ve ABD ise Başkan düzeyinde katılmıştır. Katılımcı ülkelerin devlet başkanlarının yanında dışişleri bakanlarının da eklenmesiyle oluşan Onlar Konseyi 18 Ocak 1919 tarihinde barış antlaşmasının taslağını görüşmeye başlamıştır. Japonya dışındaki ülkelerin devlet başkanlarından oluşan Dörtler Konseyi ise konferansın karar organı olarak görev yapmıştır.²⁶

Paris Barış Konferansı'nın esas gündemini ilk etapta Almanya ile yapılacak barış antlaşmasının hükümlerinin belirlenmesi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin topraklarının geleceği konusunda yapılan görüşmeler ise konferans açıldıktan yaklaşık on gün sonra başlamıştır. Buradaki önceliği de ülkenin Mezopotamya'daki toprakları ile İstanbul ve Ermenistan bölgesinin geleceği oluşturmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'daki toprakları üzerinde başlayan Yunan-İtalyan rekabeti Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin geleceğinin tartışıldığı oturumlarda kendisini göstermiştir. Bu anlamda ilk karşılaşma Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un aralık ayında Paris Barış Konferansı henüz resmi olarak açılmadan önce yazılı olarak sunduğu memorandumunu sözlü olarak savunmak üzere 3 Şubat 1919 tarihinde Onlar Konseyi'nin huzuruna çıktığı toplantıda yaşanmıştır.²⁷ Bu karşılaşma sırasında Yunanistan Başbakanı Venizelos ile İtalya Başbakanı Vittorio Emmanuele Orlando adeta karşılıklı olarak birbirlerini tartmıştır. Venizelos, Yunanistan'ın Osmanlı toprakları üzerindeki talepleri hakkında konuşmaya başlamadan hemen önce "diğer Batılı güçlerle her daim olduğu gibi İtalya ve tüm Akdeniz güçleriyle iyi ilişkiler geliştirmenin Yunanistan'ın çıkarlarına olduğunu" ifade etmiştir. Venizelos'a göre "İtalya gibi bir Büyük Güç ile Yunanistan gibi küçük bir devletin" dostane bir anlaşmaya varması her iki devletin de ortak çıkarlarının temelini oluşturacaktır. Venizelos'un toplantıya "ince diplomasi" barındıran bu girişine Orlando da aynı üslupla karşılık vermiştir. Orlando, İtalya'nın bölgesel sorunların dostane bir anlaşmayla çözülmesi konusunda Yunanistan ile aynı arzuyu taşıdığını ifade etmiştir. Kendisi yalnızca "soylu bir devlet olarak dünya siyasetinde onurlu bir yer işgal eden" Yunanistan'ın küçük bir devlet olduğu ifadesine katılmadığını belirtmiştir.²⁸ Bu manidar diplomatik manevralar adeta sonraki aylarda Akdeniz'de kopacak fırtınanın girizgâhını oluşturmuştur.

3-4 Şubat 1919 tarihlerinde gerçekleşen Onlar Konseyi oturumlarında Yunanistan Başbakanı Venizelos Osmanlı toprakları üzerindeki Yunan taleplerini Kuzey Epir Yöresi, Adalar, Trakya ve Anadolu başlıkları altında ayrıntılı olarak açıklamıştır.²⁹ Gerçekleştireceği sunum için oldukça kapsamlı bir hazırlık yaptığı görülen Venizelos Yunan taleplerini açıklarken argümanlarını genel olarak Wilson İlkeleri'nin on ikinci maddesine dayandırmış ve bol miktarda nüfus verisiyle haritadan yararlanmışır.³⁰ Venizelos'a göre Kuzey Epir Yöresi; On İki Ada, Gökçeada, Bozcaada, Kızılhisar Adası, Rodos ve Kıbrıs dâhil olmak üzere Doğu Akdeniz'deki adaların tamamı; Edirne dâhil olmak üzere Doğu ve Batı Trakya'nın tamamı ile Denizli Sancağı hariç olmak üzere Aydın Vilayeti'nin Yunanistan'a verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Venizelos, Osmanlı toprakları üzerindeki son derece cüretkâr taleplerine 360.000 Rum'un yaşadığını iddia ettiği ve üzerindeki birçok büyük gücün çıkar çatışması nedeniyle uluslararası bir rejimin kurulacağını tahmin ettiği İstanbul'u da eklemekten ise kaçınmıştır. Paris Barış Konferansı tutanaklarında Trakya'daki taleplerinin gerçekleşmesi adına İstanbul'dan feragat ettiği gözlenen Venizelos dünya milletlerinin genel çıkarı için Osmanlı Sultanı'nın da İstanbul'dan çıkartılması ve Türklere yeni bir başkent olarak Bursa ya da Konya'nın tahsis edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Venizelos'a göre Sultan'ın Halife unvanı olmadan dahi İstanbul'da kalmasına izin verilmesi durumunda kendisi hala saygınlığını koruyarak İslam dünyası üzerindeki nüfuzunu sürdürebilecek ve Fransa ile İngiltere dâhil olmak üzere büyük güçlere sorun

²⁶ "Preliminary Peace Conference, Protocol No. 1, Session of January 18, 1919", *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, Washington: US GPO, 1943, 157-175; Robert Gerwarth, *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*, Çev. Yüksel Taşkın, İstanbul: Doğan Kitapevi, 2018, 185-186.

²⁷ Venizelos'un Paris Barış Konferansı'na sunduğu memorandum için bkz: Eleftherios Venizelos, *Greece Before the Peace Conference of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greeks*, New York: Oxford University Press American Branch, 1919.

²⁸ "Secretary's Note of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 03.02.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 859.

²⁹ Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase - A Study in Greek Turkish Diplomacy*, New York: Pella Publishing Company, 2000, 19.

³⁰ Wilson İlkeleri'nin on ikinci maddesi "Mevcut Osmanlı Devleti'ndeki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki diğer uluslara da her türlü kuşku'dan uzak yaşam güvenliğiyle özerk olarak gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır." şeklindedir. Diğer taraftan, Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda gösterdiği performans hakkında İngiliz heyetinde yer alan diplomat Allen Leeper "Hepimiz bunun inanılmaz bir güç ve zarafeti bir arada barındıran, duyduğumuz en etkileyici performans olduğunu düşündük." ifadesini kullanmıştır. Bkz. Erik Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*, 21/2 (1989), 345.

çıkartabilecektir.³¹ Sonuç olarak Venizelos Paris Barış Konferansı'nda iki gün süren konuşması boyunca hem Osmanlı toprakları üzerindeki Yunan taleplerinin haklılığını kanıtlamaya çalışmış hem de o sırada büyük güçlerle yaşayabileceği çıkar çatışması nedeniyle gerçekleşmesini pek de mümkün görmediği düşüncelerini büyük güçlerin çıkarlarına verdiği önemi vurgulayacak şekilde dile getirerek daha sonra müsait şartların oluşması durumunda bunları gerçekleştirebilmek için uygun bir ortamın oluşmasını sağlamaya gayret göstermiştir.

Venizelos'un Onlar Konseyi huzurunda gerçekleştirdiği konuşmaların yer aldığı oturumların tutanakları incelendiğinde kendisinin Osmanlı toprakları üzerindeki taleplerinin İtalya dışındaki büyük güçlerin devlet başkanları tarafından son derece memnuniyetle takip edildiği görülmektedir. Hatta Venizelos'un Batı Anadolu'da yer aldıklarını iddia ettiği Rum ve Türk nüfusu karşılaştırmalı olarak aktarmaya çalıştığı bir sırada ABD Başkanı Woodrow Wilson araya girerek aslında kendisini bu konuda daha fazla talepkâr olabileceği konusunda açıkça cesaretlendirmiştir. Venizelos İstanbul ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Rum ve Türk nüfus miktarlarını arka arkaya sıraladıktan sonra Wilson kendisine bu istatistikleri hangi kaynaklardan elde ettiğini sormuştur. Wilson'a göre bu rakamlar Rum Patrikhanesi'nden elde edildiyse söz konusu Rum nüfusun vergilendirilmekten kaçınmak için gerçekte olduğundan çok daha az gözükmesi muhtemeldir. Venizelos ise bu konuda kendisini söz konusu rakamları Rum Kilisesi yetkililerinden aldığı ama oradaki rakamların da esasında resmi Türk istatistiklerinden elde edilmiş olabileceğini düşündüğü şeklinde yanıtlamıştır.³²

Diğer taraftan, İtalyanların Venizelos'un talepleri karşısında Onlar Konseyi'ndeki durumu ise tam bir hayal kırıklığı şeklinde nitelendirilebilmektedir. Bu durumun en önemli nedeni Venizelos'un ilk olarak yazılı bir şekilde konferans gündemine sunduğu toprak taleplerinin önemli bir bölümünün savaş sırasında Müttefik Kuvvetlerin İtalya'ya vaat ettikleri topraklarla örtüşmesidir. Bu nedenle İtalya Akdeniz bölgesinde adil bir düzenlemenin oluşturulabilmesi için varılacak bir uzlaşının ancak 1915 yılında imzalanan Londra ve 1917 yılında imzalanan St. Jean de Maurienne Antlaşmalarının gözetilmesiyle gerçekleşebileceğini savunmuştur. İtalyanlar bu argümanlarını 24 Ocak 1919 tarihinde diplomatik temsilcileri De Martino tarafından hazırlanan bir memorandum ile konferans gündemine sunmuştur.³³ Hatta söz konusu memorandumun ardından İtalya Dışişleri Bakanı Sonnino, Venizelos'un Anadolu hakkında dile getirdiği istatistiklere karşı bir argüman oluşturmak için İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'dan Konya, Bursa ve İzmir özelinde Anadolu'nun nüfus yapısı hakkında istatistiki bilgiler içeren kapsamlı bir rapor hazırlamasını istemiştir.³⁴ Ancak Venizelos'un 3-4 Şubat 1919 tarihlerindeki etkileyici sunumu karşısında büyük güçlerin devlet başkanlarının müspet tutumu İtalya'nın dikkatini Anadolu üzerindeki hak talepleri saklı kalmak kaydıyla Adriyatik bölgesindeki gelişmelere yoğunlaştırmasına neden olmuştur.

Venizelos'un iki gün süren sunumunun ardından Yunan heyeti Onlar Konseyi huzurundan ayrılmıştır. Yunan heyetinin ayrılmasından sonra İngiltere Başbakanı Lloyd George, Venizelos'un taleplerinin istatistiki ve coğrafi olarak birçok sorunu gündeme getirdiğini belirterek Romanya meselesinde olduğu gibi söz konusu talepleri incelemek ve konferansın bir karara varması konusunda önerilerde bulunmak üzere uzmanlardan oluşacak bir komisyonun kurulmasını önermiştir. Nitekim Lloyd George'un önerisi üzerine ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın iki temsilcisinden oluşacak bir Yunan İşleri Komisyonu kurulması sağlanmıştır.³⁵ Ertesi gün oluşturulan

³¹ "Secretary's Note of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 03.02.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 859-866.; "Secretary's Note of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 4 February 1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 867-875.

³² "Secretary's Note of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 04.02.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 872.; Dilek, "Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri", 35. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda Onlar Konseyi'ne sunduğu "1912 Yılı Rum Patrikhanesi İstatistikleri" esasen Vital Cuinet tarafından 1890-1894 yıllarında Paris'te *La Turqui d'Asia* başlığı altında dört cilt olarak yayımlanan kitaptan alınmıştır. Ancak Venizelos burada kitapta yer alan Rumlar dışındaki etnik unsurlar hakkındaki rakamları aynen aktarırken aynı kaynakta 57.000 olarak gösterilen Rum nüfusu ise dört kattan daha fazla göstererek Onlar Konseyi'ne sunmuştur. Bkz. Berber, *Sancılı Yıllar*, 111-112.

³³ "Del Delegato e Consigliere Tecnico Alla Conferenza Della Pace, De Martino (3)", *I Documenti Diplomatici Italiani, Sesta Serie: 1919-1922*, Vol. II, Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1980, 52-54'ten aktaran Mevlüt Çelebi, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da Yunan Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31/1 (1998), 149-150.

³⁴ "Il Ministri Degli Esteri, Sonnino, All'alto Commissario a Costantinopoli, Sforza", *I Documenti Diplomatici Italiani, Sesta Serie: 1919-1922*, Vol. II, Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1980, 159'dan aktaran Çelebi, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da Yunan Faaliyetleri", 150.

³⁵ "Secretary's Note of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 04.02.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 872.

komisyonda ABD'yi Dr. W. L. Westermann ve Dr. Clive Day, İngiltere'yi Robert Borden ve Eyre Crowe, Fransa'yı Jules Cambon ve M. Gout, İtalya'yı da M. de Martino ve Albay Castoldi'nin temsil etmesine karar verilmiştir.³⁶

Yunan İşleri Komisyonu 12 Şubat 1919 tarihindeki toplantısında Fransız delege Jules Cambon'u Başkan ve İngiliz delege Robert Borden'ı Başkan Yardımcılığı'na getirerek mart ayının sonuna kadar toplam on iki toplantı gerçekleştirmiştir.³⁷ Komisyon, 6 Mart 1919 tarihli toplantısında kabul ettiği sonuç raporunu 7 Mart 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nın Ülke Sorunları Merkez Komisyonu'na iletilmiştir.³⁸ Ancak rapor hakkındaki görüş ayrılıkları nedeniyle komisyon çalışmaları 21 Mart 1919 tarihine kadar devam etmiştir.³⁹ Komisyonun toplantı tutanakları incelendiğinde genel olarak Yunan talepleri lehine bir İngiliz-Fransız görüş birliği olduğu görülmektedir. Komisyonun çalışmalarında büyük güçler arasında ilk aşamada Yunanistan'ın Kuzey Epir Yöresi ve Trakya üzerindeki talepleri hakkında bir uzlaşma sağlanması nispeten daha kolay olmuştur. Ancak Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki talepleri komisyon üyeleri arasında ciddi anlaşmazlıklar doğurmuştur. Bu konuda Louis Mallet, General George Milne ve General William Thwaites'in dile getirdiği şerhe rağmen İngiliz heyetinin nihai görüşü "herhangi bir manda düzenlemesine dahi gerek duymaksızın" Batı Anadolu'nun doğrudan Yunan topraklarına katılması gerektiği şeklinde olmuştur.⁴⁰ İngilizlerin bu önerisi Fransız heyeti tarafından da desteklenirken Amerikan heyeti Anadolu topraklarından herhangi bir bölgenin koparılması fikrine ciddi bir şekilde karşı çıkmıştır. Komisyondaki Amerikan heyeti üyeleri Day ve Westermann bu konuda hazırladıkları raporda Batı Anadolu kıyı şeridinin Yunanistan'a verilmesine dair İngiliz ve Fransız önerisinin Türk ve Yunan nüfusun çıkarları için uygun görülmediği ve Yunanlıların büyük çoğunluğu tarafından da arzulanmadığını, söz konusu bölgenin büyük oranda Türk nüfusu da barındırdığını ve Paris Barış Konferansı'nın Anadolu'nun adil yönetilmesi hakkındaki eğilimine rağmen kıyı şeridi ile iç bölgenin bağlantısının kesilmesinin faydasızlığı nedeniyle kabul edilemez bulunduğunu belirtmiştir.⁴¹ Bununla birlikte, Amerikan heyetinden General Bliss ve Dışişleri Bakanı Lansing de konunun hala tartışmaya açık olduğunu kabul ederek Day ve Westermann'ın Yunan talepleri hakkındaki görüşlerine katıldıklarını dile getirmiştir.⁴² Ayrıca ABD'nin Atina Elçisi Garrett Droppers da 31 Mart 1919 tarihinde Paris'e gönderdiği bir telgrafla Venizelos'un Anadolu hakkındaki taleplerinin son derece dayanaksız olduğunu vurgulamıştır.⁴³ Diğer taraftan, komisyonda bulunan İtalyan delegeler ise savaş sırasında imzalanan antlaşmalardaki haklarını savunma adına İngiliz ve Fransızların müspet tutumlarını protesto etmek için diplomatik bir tepki olarak komisyon toplantılarında söz almama politikası benimsemiştir.⁴⁴

Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerindeki taleplerinin büyük güçler arasında destek görmeye başladığı sırada savaş zamanında yapılan antlaşmalardan kaynaklanan haklarının gasp edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını düşünen İtalya aynı tehlikeyi Dalmaçya kıyılarında yer alan Fiume için de hissetmeye başlamıştır.⁴⁵ Paris Barış Konferansı'nda İtalyan heyetinde yer alan Salvatore Barzilai bu konuda 7 Şubat 1919 tarihinde İtalya'nın Adriyatik'teki 1915 tarihli Londra Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarıyla ilgili bir memorandumunu konferans gündemine sunmuştur.⁴⁶ Yunanistan'ın Anadolu toprakları üzerindeki taleplerinin büyük güçler arasında kabul görmeye başlamasının ardından bu defa İtalya Başbakanı Vittorio Orlando 19 Nisan 1919 tarihinde başta Fiume olmak üzere Dalmaçya kıyılarında yer alan adalar ve Alpler'deki sınırlar hakkındaki İtalyan taleplerini Dörtler Konseyi'nin gündemine getirmiştir.⁴⁷ Fiume'nin coğrafi, tarihi ve stratejik olarak İtalya'ya ait olması gerektiğini savunan Orlando yaklaşık beş gün boyunca başta ABD Başkanı Woodrow Wilson olmak üzere Dörtler Konseyi

³⁶ "Commission on Greek and Albanian Affairs", *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. III, 83.

³⁷ Geo A. Finch, "The Peace Conference of Paris, 1919", *The American Journal of International Law*, 13/2 (1919), 180.

³⁸ Harold Nicolson, *Peace Making 1919*, Simon Publications, 1933, 278.

³⁹ Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", 347.

⁴⁰ Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", 350.

⁴¹ "Dr. Clive Day and Mr. W. L. Westermann to the Secretary General of the Commission to Negotiate Peace (Grew)", 13.03.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. XI, Washington: US GPO, 1945, 525.

⁴² "Minutes of the Meeting of the Commissioners Plenipotentiary", 04.03.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. XI, 91.

⁴³ "Garrett Droppers to the Peace Mission (US) Paris", 31.03.1919, 767.68/10.National Archives, Washington D. C.'den aktaran Kurat, "Batılı Kaynakların Işığında İzmir'in İşgali Sorunu", 844-845.

⁴⁴ Goldstein, "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", 350.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gerwarth, *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi?*, 237-243.

⁴⁶ "Memoriale della delegazione italiana alla conferenza della pace", *Politica*, 07.02.1919'dan aktaran Çelebi, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da Yunan Faaliyetleri", 150.

⁴⁷ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 19.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, Washington: US GPO, 1946, 80-84.

üyelerini Fiume'nin İtalya'ya verilmesi için ikna etmeye çalışmıştır.⁴⁸ Ancak Wilson'ın bu süreçte Fiume'nin İtalyanlar yerine Yugoslavlara verilmesi gerektiği düşüncesinde ısrar etmesi üzerine İtalya Başbakanı Orlando 24 Nisan 1919 tarihinde Dışişleri Bakanı Sonnino'yu Paris'te bırakarak konferansı terk etmiştir.⁴⁹ Orlando'nun bu tutumu büyük ölçüde İtalya'nın 1915 Londra ve 1917 St. Jean de Maurienne Antlaşmaları ile Anadolu ve Fiume üzerindeki sahip olduğunu düşündüğü haklara karşılık Paris Barış Konferansı'nda düştüğü durumu İtalyan kamuoyuna açıklayamayacak olmasından kaynaklanmıştır.

Vittorio Orlando'nun Fiume konusundaki uzlaşmaz tutumu başta Wilson olmak üzere Dörtler Konseyi'nin diğer üyelerini oldukça sınırlendirmiştir. Dörtler Konseyi üyeleri İtalyanların iç siyasette popülarite kazanmak için verebilecekleri tepkiler konusunda endişelenmeye başlamıştır.⁵⁰ Orlando'nun yokluğunda Dörtler Konseyi'nin 2 Mayıs 1919 tarihli toplantısında İtalya'nın konferansa geri döndürülmesi konusunda hangi adımların atılması gerektiğinin tartışıldığı bir sırada Wilson, İtalyanların Fiume'ye bir savaş gemisi göndererek birliklerini arttırmaya başladıklarını dile getirmiştir. Ayrıca aynı günün sabahında L. George da kendisine İtalyanların İzmir'e de bir zırhlı, iki kruvazör ve bir muharipten oluşan küçük bir filo gönderdiği bilgisini vermiştir. Wilson'a göre bu durum Orlando'nun Roma'daki ABD Büyükelçisi'ne İtalya'nın istediğini alana kadar barış konferansı düzenlemelerine dâhil olma niyetinde olmadığı bilgisini doğrulamıştır. İtalyanların agresif tutumlarından rahatsız olan Wilson kendisini ABD'ye geri götürmek için Brest Limanı'nda bekleyen son model bir zırhlı olduğunu ancak mevcut şartlarda bunu Fiume ya da İzmir'e gönderebileceğini bildirmiştir. Clemenceau ve L. George söz konusu zırhlının ilk başta Fiume'ye gönderilmesinin daha doğru olduğunu düşünmelerine rağmen Venizelos'un L. George'a İzmir'de muhtemelen İtalyanların kıskırtıklarını düşündüğü birtakım karışıklıkları aktarmasının ardından zırhlısının İzmir'e gönderilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte L. George da o sırada bölgeye bir İngiliz gemisinin gönderilmesi talimatını vermiştir.⁵¹

Dörtler Konseyi üyelerinin İtalyanlara karşı kızgınlıkları Anadolu'dan gelen haberlerle daha da artmıştır. Konseyin 5 Mayıs 1919 tarihli toplantısında L. George İtalyanların daha önceden Paris'te kararlaştırıldığı üzere Konya'da asker bulundurmalarına ek olarak Müttefik Kuvvetlere haber vermeden Antalya ve Marmaris'e de asker çıkarttığı bilgisini paylaşmıştır. L. George'a göre İtalyanlar daha önce Trablus harekâtını da olağanüstü bir şekilde gizleyebilmiş ve şimdi de Anadolu'da oldukça şüpheli faaliyetler gerçekleştirmeye başlamıştır. L. George İtalyanların bir şekilde Anadolu'yu ele geçirmeleri durumunda onları oradan çıkartmanın oldukça güç olacağını düşünmüştür. Dolayısıyla İtalyanlar konferansa dönene kadar kararlaştırılan işgal kuvvetlerinin bir an önce Anadolu'ya gönderilmesi gerekmiştir. Bu sırada Clemenceau da İtalyanların İzmir'e yedi savaş gemisi gönderdiklerini dile getirmiştir.⁵² Ertesi gün yapılan toplantıda Clemenceau'nun bir gün önce dile getirdiği istihbarata dayanan L. George iki ya da üç bölük Yunan askerinin İzmir'e çıkarılmasına izin verilerek Anadolu'daki soydaşlarını koruyabilmelerini talep etmiştir. Ancak bu noktada Clemenceau muhtemelen İtalyanların verebileceği tepkiyi düşünerek kendisine St. Jean de Maurienne Antlaşması hükümlerini hatırlatmıştır. L. George bu antlaşmanın İtalya'nın Türkiye'ye karşı savaşta yeterli düzeyde rol oynaması ve Rusya'nın da antlaşmayı onaylaması koşullarına bağlı olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla L. George'a göre Yunan birliklerinin herhangi bir ihtiyaç halinde karaya çıkmak üzere İzmir'e gönderilmelerinin önünde herhangi bir engel kalmamıştır. L. George'un bu önerisine karşılık Wilson Yunan birliklerinin gemilerde bekletilmek yerine tek seferde karaya çıkarılmalarını önermiştir. Bunun üzerine taraflar İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali konusunda fikir birliğine varmıştır.⁵³

Dörtler Konseyi üyeleri İtalya'nın yokluğunda Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılması kararının ardından 7-10 Mayıs 1919 tarihlerinde Venizelos ile birlikte gerçekleştirdikleri iki toplantıda işgalin ayrıntılarını

⁴⁸ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 19.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 80-94; "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 20.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 95-105; "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 21.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 106-111; "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 22.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 135-137; "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 23.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 149-154; "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 19.04.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 202-228.

⁴⁹ Orlando'nun Paris Barış Konferansı'nı terk etmesi sürecinde yaşananlar hakkında bkz. Charles T. Thompson, "The Italian Crisis - Wilson vs. Orlando - Italy Quits the Conference", *The Peace Conference Day by Day*, New York: Brentano's Publishers, 1920, 321-383.

⁵⁰ Harry N. Howard, *Turkey, The Straits and U.S. Policy*, Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1974, 62; Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 55.; Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase*, 18-19.

⁵¹ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 02.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 407-412.

⁵² "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 05.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 466-467.

⁵³ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 06.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 484.

kararlaştırmıştır. Bu toplantılarda alınan kararlara göre Yunanistan'ın işgale katılacak birlikleri Kavala Limanı'ndaki hazırlıklarını mümkün olduğunca gizli ve hızlı bir şekilde tamamlayacak ve Selanik'te hazır durumda olan ilk birlik en kısa sürede İzmir'e doğru yola çıkacaktır. Her iki toplantıda üzerinde en çok durulan konu ise Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılması hususunda Türklere ve/veya İtalyanlara önceden haber verilip verilmeyeceğidir. Venizelos'a göre herhangi bir direnişin yaşanmaması adına Türklere yalnızca işgal başlamadan kısa bir süre önce haber verilmesi daha uygun olacaktır. Bu nedenle işgalden 36 saat önce İstanbul Hükümeti'ne İzmir'deki istihkâmların "Müttefik Kuvvetlere" teslim edilmesi gerektiği ve 12 saat önce de ateşkes hükümleri uyarınca İzmir'in "Müttefik Kuvvetler" birlikleri tarafından işgal edileceği bilgisi verilecektir. Venizelos İtalyanlara da önceden bilgi verilmesi durumunda onların da Türkleri haberdar etme ihtimalinin çok yüksek olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla ilk Yunan birliğinin 14 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e varması planına göre İtalyanların 12 Mayıs 1919 tarihinde Yunan işgalinden haberdar edilerek İzmir'deki askeri temsilcilerinin işgal sırasında körfezde bulunacak İngiltere Yüksek Komiseri ve Müttefik Kuvvetler Doğu Akdeniz Donanması Komutanı Amiral Somerset Gough-Calthorpe'un emrine girmesinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Çünkü Müttefik Kuvvetlerin en çok çekindiği ihtimallerin başında kendileri tarafından desteklenen bir Yunan işgalinden haberdar olan İtalyanların kendi başlarına hareket ederek karaya asker çıkarmak isteyebilecekleri gelmiştir. Dolayısıyla toplantı kararlarında Amiral Calthorpe'a işgal sırasında İtalyan birliklerinin karaya çıkmasının kesinlikle engellenmesi gerektiği talimatı verilmiştir. Bununla birlikte işgal sırasında Yunan birliklerinin dışında yalnızca Fransız askerlerinin İzmir'deki istihkâmların teslim alınması amacıyla karaya çıkarılması kararlaştırılmıştır. Nihayetinde işgal harekâtının yönetilmesi hususunda tüm komuta ise Yunanlılarda olacaktır.⁵⁴

Vittorio Orlando başkanlığındaki İtalyan heyeti 10 Mayıs 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na geri dönmüştür. Ancak 12 Mayıs 1919'a kadar kendilerine Müttefik Kuvvetler tarafından Yunan askerlerinin İzmir'e çıkarılmasına karar verildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Orlando ile bu konudaki ilk görüşme 12 Mayıs 1919 tarihinde saat 11.00'de yapılan Dörtler Konseyi toplantısında gerçekleşmiştir. Almanya ve Avusturya ile ilgili meselelerin görüşülmesinin ardından söz alan Clemenceau, İtalyan heyetinin Paris'te bulunmadığı sırada Dörtler Konseyi'nin Yunanlıların soydaşlarını muhtemel bir katliamdan korumak için İzmir'e asker çıkarmalarına karar verdiğini dile getirmiştir. Yalnız burada Clemenceau'nun altını ısrarla çizdiği husus, bu talebin Yunanlılardan geldiği ve söz konusu kararın İzmir'in paylaşılması konusunda nihai bir hüküm taşıdığı anlamına gelmediği olmuştur. Bu noktada Wilson araya girerek söz konusu kararla ilgili talebin Yunanlılardan gelmediğini, Dörtler Konseyi'nin Yunanlılara muhtemel bir katliamı önlemek için böyle bir öneride bulunduğunu belirtmiştir. Son olarak L. George da Clemenceau'ya ek olarak yalnızca istihkâmların teslim alınması noktasında Müttefik Kuvvetlerin rol oynayacağını ancak bunun dışında tüm komutanın Yunanlılarda olacağını belirtmiştir. Nihayetinde böyle önemli bir konu hakkında fikir beyan etmek için hazırlıksız yakalandığı gözlenen Orlando İtalya'nın bu konudaki görüşünü açıklamak için Dışişleri Bakanı Sonnino ile bir görüşme yapmak adına Dörtler Konseyi üyelerinden izin istemiştir.⁵⁵ Aslında o noktadan sonra aykırı bir görüş bildirme şansı olmadığını farkında olan İtalyan heyeti aynı gün içerisinde saat 15.30'da gerçekleşen ikinci toplantıda söz konusu işgali ilke olarak kabul ettiklerini açıklamıştır. Bununla birlikte, Orlando ve Sonnino istihkâmların teslim alınmasından sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan Müttefik Kuvvetler birliklerinin karada kalmaya devam etmesinin işgale uluslararası bir kimlik kazandıracağını dile getirmiştir. Ancak bu öneri işgal komutasının Yunanlılarda olacağı ve söz konusu birliklerin Yunan komutası altında bulunmasının uygun olmayacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.⁵⁶ Sonuç olarak varılan uzlaşma neticesinde İtalyanların da işbirliği içerisinde davranacaklarının güvencesi alınarak İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmıştır.

İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgaline kadar ABD dış politika oluşturma ve uygulama aktörleri arasında derin bir görüş ayrılığı olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda, ABD'nin özellikle İstanbul ve Atina'da görev yapan diplomatik temsilcileri başta olmak üzere söz konusu bölge hakkında araştırma yapmak için oluşturulan komisyonda görev yapan isimler Venizelos'un İzmir ve çevresi hakkında öne sürdüğü istatistik ve

⁵⁴ "Notes of a Meeting Held at Mr. Lloyd George's Residence, 23 Rue Nitot", 07.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 501-505; "Notes of a Meeting Held at Mr. Lloyd George's Residence, 23 Rue Nitot", 10.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 553-558. Paris'te İzmir'in işgali hakkında alınan kararın ve hemen arkasından gelen işgalin genişletilmesi sürecinin Yunan arşiv belgeleri ve kaynaklarına dayalı bir değerlendirmesi için bkz: Berber, *Sancılı Yıllar*, 209-230.

⁵⁵ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 12.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 570-571.

⁵⁶ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 12.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 577-578.

tezlerin bölgenin gerçekleriyle hiçbir şekilde örtüşmediği yönündeki görüş ve tavsiyelerini Dışişleri Bakanlığı ve ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda bulunan heyetine iletmıştır. Ancak bu konuda hazırlanan tüm rapor ve yönlendirmelere rağmen ABD Başkanı Woodrow Wilson Paris Barış Konferansı'nda yapılan toplantılarda Venizelos'un sunduğu argümanlara tam destek vererek İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi konusunda kolaylaştırıcılıktan da öte bir rol üstlenmiştir. Dörtler Konseyi'nin 13 Mayıs 1919 tarihinde yapılan toplantısında Wilson; İzmir, kentin bitişik bölgesi ve On İki Ada'nın Yunanistan ile birleşmesini ve Venizelos tarafından talep edilen bölgenin geri kalanı için Yunanistan'a bir manda idaresi verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Batı Anadolu'da İtalyan işgalinin genişlemesine şiddetle karşı çıkan Wilson diğer taraftan Yunan işgalini ise güçlü bir şekilde desteklemiştir. Nitekim Wilson İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan işgali sırasında Amerikan Donanması'na ait gemileri de İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Bristol'un komutasında bölgeye göndererek işgale olan desteğini fiili olarak da göstermiştir.⁵⁷

İşgal Kararının Ardından Yaşananlar

Paris Barış Konferansı'nda Fiume konusundaki taleplerinde istediklerini elde edemeyen İtalyanlar konferansa döndükten sonra Dörtler Konseyi'nin diğer üyelerinin Yunanlıların İzmir'e çıkarılması kararıyla adeta bir oldubittiyle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında İtalyan kamuoyunda oldukça güç bir duruma düşen Başbakan Orlando kaybettiği popülaritesini yeniden kazanmak ve savaş sırasında İtalya'nın elde ettiği kazanımları korumak adına Anadolu'da Dörtler Konseyi'nden bağımsız bir şekilde hareket etme kararı almıştır. Bu doğrultuda İtalya'nın attığı ilk adım mart ayının sonunda Antalya'da gerçekleştirdikleri işgale ek olarak Anadolu'nun güney batı sahillerine de asker çıkarmak olmuştur. İtalyanlar 7 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Dörtler Konseyi'ne bilgi vermeden Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası'nı işgal etmeye başlamıştır. Bu hamleleriyle İtalyanlar hem Paris Barış Konferansı'nda diplomasi yoluyla gerçekleştirilmesi giderek zorlaşan taleplerini Dörtler Konseyi'nden habersiz bir şekilde güç kullanarak elde etmeye hem de Yunanlıların İzmir'in ardından güneye doğru ilerleyerek daha geniş bir alanı işgal etmelerinin önüne geçmeye çalışmıştır.⁵⁸

İtalyanların Dörtler Konseyi'nden habersiz bir şekilde Anadolu'ya asker çıkarma girişimleri, Anadolu topraklarının paylaşılması konusunda umduklarını elde etmekten ziyade Paris Barış Konferansı'nda buldukları konumdan daha da kötü bir duruma düşmelerine neden olmuştur. Dörtler Konseyi'nin İtalya Başbakanı Orlando'nun katılmadığı 17 Mayıs 1919 tarihinde saat 11.00'de yapılan toplantısında İngiltere Başbakanı L. George, Venizelos'un kendisine Samos Valisi'nden aldığı bilgiye göre İtalyanların Kuşadası'na 500 asker çıkartarak Gümrük İdaresi'ni işgal ettiklerini aktarmıştır. İtalyanlar bu hamleleriyle Kuşadası'ndan Antalya'ya kadar tüm kıyı şeridini ele geçirmiştir. Dolayısıyla L. George bu konuda İtalyanlara karşı acil olarak bir eylem gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nihayetinde ABD Başkanı Wilson'un önerisiyle, sözlü bir girişimden daha etkili olacağı düşünüldüğünden Orlando'ya İtalya'nın Anadolu topraklarındaki faaliyetlerini açıklamasını isteyen ortak bir yazılı nota verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Dörtler Konseyi'nin Orlando dışındaki üyelerince imzalanmış yazılı nota vakit kaybetmeksizin aynı gün içerisinde Orlando'ya iletilmiştir. Wilson, L. George ve Clemenceau Orlando'ya sundukları notada Anadolu'dan kendilerine İtalya'nın Kuşadası'na asker çıkartarak şehri işgal ettiği ve Gümrük İdaresi'ne el koyarak İtalyan Bayrağı çektiği bilgisinin geldiğini dile getirmiştir. Dörtler Konseyi üyeleri Orlando'ya oldukça sert bir üslupta böyle bir bilginin doğru olup olmadığını sormuş ve eğer doğruysa da kendisinden İtalyan Hükümeti'ni müttefiklerine danışmadan böyle bir harekette bulunmaya sevk eden gerekçenin ne olduğu konusunda acil olarak bir izahat istemiştir.⁶⁰ Konsey üyeleri aynı gün içerisinde gerçekleştirdikleri bir diğer toplantıda ise Orlando'ya yazılı olarak sundukları hususlar hakkında kendisinden sözlü olarak da bir açıklama talep etmiştir. Toplantıda söz alan Clemenceau ve L. George Orlando'ya yazılı olarak verdikleri notayı hatırlatarak kendisinden bu konuda bir açıklama beklediklerini dile getirmiştir. Orlando ise ilk etapta Müttefik Kuvvetlerin kendisine İzmir'e asker çıkarma kararını aktardıkları gün Dışişleri Bakanı Sonnino ve L. George ile yaptıkları görüşmeden bahsetmiştir. Buna göre o gün Sonnino L. George'a Anadolu'da ortaya çıkan asayiş bozuklukları nedeniyle bazı İtalyan

⁵⁷ Nevzat Uyanık, *Dismantling the Ottoman Empire - Britain, America and the Armenian Question*, London & New York: Routledge, 2016, 94; Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, 173; Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü*, 117-118.

⁵⁸ 7 Mayıs 1919'dan sonra İtalya'nın Anadolu'nun güney batı sahillerinde gerçekleştirmeye başladığı işgaller hakkında detaylı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/26 (1993), 395-416.

⁵⁹ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 17.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 668-669.

⁶⁰ "Memorandum Regarding Landing of Italian Forces on the Coast of Asia Minor", 17.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 688-689.

birliklerinin karaya çıkmak zorunda kaldıklarını bildirmiştir. Bununla birlikte, Orlando o görüşmenin ardından bu konu hakkında herhangi bir gelişmeden haberi olmadığını belirterek söz konusu çıkarmaların Anadolu'daki karışıklıkların tekrar yaşanmasından kaynaklanmış olabileceğini dile getirmiştir.⁶¹

Orlando 17 Mayıs 1919 tarihinde saat 16.15'te gerçekleşen toplantıda Dörtler Konseyi üyeleri karşısında oldukça başarısız bir sınav vererek kendisine sorulan soruları geçiştirmeye çalışmıştır. Nitekim İtalyan heyeti kendilerine sunulan notaya hazırladığı cevabı söz konusu toplantıdan iki gün sonra gerçekleşen Dörtler Konseyi toplantısına hasta olduğu gerekçesiyle Orlando'nun yerine katılan Dışişleri Bakanı Sonnino aracılığıyla iletmiştir.⁶² 19 Mayıs 1919 tarihinde saat 16.00 gerçekleşen toplantı ise adeta Sonnino ve Dörtler Konseyi üyeleri arasında bir söz düellosu şeklinde gerçekleşmiştir. Sonnino söze Anadolu üzerindeki yeni taleplerini sunmak üzere toplantıda bulunan Venizelos'un İtalya'nın taleplerinin konuşulacağı bir oturumda bulunmayı hak etmediği gerekçesiyle odadan çıkarılmasını isteyerek başlamıştır. Daha sonra toplantıdan önce yazılı olarak sunduğu notadaki argümanları Dörtler Konseyi üyelerine aktaran Sonnino özetle İtalya'nın kamu düzenini sağlama adına Anadolu'daki bazı noktalara asker çıkardığını, söz konusu çıkarmalar sırasında Yunanlıların İzmir'de yaptıkları gibi herhangi bir karışıklığa neden olmadıklarını, nihai bir paylaşım planı anlamına gelmemekle birlikte 1915 tarihli Londra ve 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Antlaşmalarının kendilerine sağladıkları hakları konsey üyelerinin hatırlarına getirmelerinde fayda bulunduğunu, Yunanlıların İzmir'i işgal kararının Orlando'ya haber vermeden alındığını ve yine aynı şekilde Fransız kuvvetlerinin de Heraklea bölgesine İtalyanlardan habersiz bir şekilde asker çıkardıklarını dile getirmiştir. Sonuç olarak Dörtler Konseyi üyeleri Sonnino'nun yazılı olarak sunduğu nota ve sözlü olarak yaptığı açıklamalardan tatmin olmamıştır. L. George bu durumu İtalya'nın Anadolu'da Dörtler Konseyi'nden habersiz bir şekilde kendi başına hareket etmesinin çok rahatsız edici olduğu ve işgal ettiği bölgelerden derhal çekilmezse Anadolu üzerindeki hiçbir talebinin konferans gündemine getirilemeyeceği sözleriyle dile getirmiştir.⁶³ Dörtler Konseyi İtalya'nın Anadolu'daki faaliyetleri konusundaki bu ciddi tutumunu 28 Mayıs 1919 tarihinde herhangi bir İtalyan temsilcinin katılmadığı toplantılarında Wilson'un kendisine İtalya'nın Anadolu'ya asker göndermeyi sürdürdüğüne dair haberlerin gelmeye devam ettiği şeklindeki bir bildiriminden ardından tekrar vurgulamışlardır.⁶⁴

19 Mayıs 1919 tarihli Dörtler Konseyi toplantısında İtalya'nın Anadolu'daki faaliyetlerinin görüşülmesinin ardından Yunanistan Başbakanı Venizelos oturuma tekrar davet edilmiştir. Toplantıda "Türklerin işgal sırasında kamu düzenini bozduğunu" belirten Venizelos İzmir Vilayeti'ndeki işgal bölgelerini biraz daha genişleterek İzmir-Aydın demiryolunu da kullanmak istediklerini dile getirmiştir. Venizelos'un bu taleplerini prensipte olumlu karşılayan Dörtler Konseyi üyeleri ise kendisine o ana kadar Yunan birliklerinin kendilerinden habersiz bir şekilde Aydın Vilayeti'ne doğru hareket edip etmediklerini sormuştur. Venizelos bu soruya kendisinin işgalden sorumlu komutana askeri birliklerin asayişin bozulduğu yerlere gönderilebileceği şeklinde genel bir emir verdiğini ancak o anda hangi birliğin tam olarak nereye gittiği hakkında bir şey söyleyemeyeceği şeklinde bir yanıt vermiştir. Ayrıca isterlerse hiçbir Yunan birliğinin daha fazla ilerlemeyeceği şeklinde bir talimat vermeye de hazır olduğunu belirten Venizelos her zaman Dörtler Konseyi'nin varacağı bir karardan önce harekete geçmemek adına durumu Paris'e aktarmanın ve ardından varılacak kararı tekrar Anadolu'ya bildirmenin ortaya çıkan ciddi karışıklıklar ve katliam tehlikelerini önleme noktasında çok zaman kaybettiğini dile getirmiştir. Venizelos bu nedenle katliamları önleme adına daha hızlı hareket edebilmek için Anadolu'daki Yunan birliklerinin hareketlerini Paris yerine Amiral Calthrope'a bildirmeyi ve onun direktifleriyle hareket etmelerini teklif etmiştir.⁶⁵ Dörtler Konseyi üyeleri tarafından bu teklifi de olumlu karşılanan Venizelos toplantıdan tam olarak istediklerini alarak ayrılmıştır.

Bu noktaya kadar Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu üzerinde Yunanistan Başbakanı Venizelos ve İtalya Başbakanı Orlando arasında geçen taktik savaşı Venizelos kazanmıştır. Venizelos Paris Barış Konferansı'nda olması gerektiği zamanda, olması gerektiği yerde ve olması gerektiği şekilde hamlelerini gerçekleştirirken Orlando ise büyük bir basiretsizlik örneği sergileyerek yanlış zamanda gerçekleştirdiği yanlış hamlelerinin kurbanı olmuştur. Nihayetinde Orlando hem Yunanistan'ın İzmir ve çevresini işgal ederek İtalya'nın I. Dünya Savaşı

⁶¹ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 17.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 686-688.

⁶² "Italian Memorandum Concerning Landings in Asia Minor", 19.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 726.

⁶³ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 19.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 716-721.

⁶⁴ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 28.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VI, Washington: US GPO, 1946, 83-84.

⁶⁵ "Notes of a Meeting Held at President Wilson's House in the Place des Etats-Unis", 19.05.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. V, 721-723.

devam ederken elde ettiği kazanımları kaybetmesini önleyememiş hem de İtalyan kamuoyunda prestij kaybederek Başbakanlık'tan istifa etmek zorunda kalmıştır.

İşgal Kararının Uygulanışı

Yunan kuvvetleri haziran ve temmuz ayları ile birlikte 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de başladıkları işgali emrivaki bir şekilde genişleterek Batı Anadolu'nun iç bölgelerine doğru yaymaya başlamıştır.⁶⁶ Bu durum Batı Anadolu toprakları üzerinde iki önemli gelişmeyi hazırlamıştır. Bunlardan ilki İtalya ile alakalıdır. İtalyanlar Anadolu'nun güney batı sahillerinde mart ayı itibarıyla başlattıkları işgallere Dörtler Konseyi'nin kesin talimatına rağmen son vermemiştir. Dolayısıyla Yunan işgal bölgesinin genişlemesiyle birlikte Anadolu'da bulunan İtalyan birlikleri giderek daha büyük bir tehdit haline gelmeye başlamıştır. Bu durum Paris Barış Konferansı'nın 18 Temmuz 1919 tarihli ilk toplantısında gündeme gelmiştir. Toplantıda ilk olarak İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos ile Batı Anadolu'daki işgal bölgeleri hakkında birbirlerinin işgal bölgelerine saygı duyacakları karşılıklı bir sınır anlaşmasına vardıklarını beyan etmiştir. Bu noktada İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour ise Anadolu'daki durumu "kendilerine verilen talimatlar dışarısında hareket eden Yunan unsurlarıyla herhangi bir talimat dahi olmadan orada bulunan İtalyan unsurlarının karşılaşması" olarak özetlemiştir. Balfour'a göre Yunan birliklerinin daha hızlı hareket edebilmek adına Anadolu'daki faaliyetlerini Paris yerine Amiral Calthrope'a bildirmeleri ve onun direktifleriyle hareket etmeleri düşünüldüğü gibi sonuç vermemiştir. Dolayısıyla Balfour ilk olarak Paris Barış Konferansı adına General Edmund Allenby'nin Mareşal Ferdinand Foch ve General Franchet d'Espèrey gibi işgal bölgesinden sorumlu bir Komutan olarak Batı Anadolu'ya atanması teklif etmiştir. Ancak bu öneri Clemenceau'nun itirazları nedeniyle kabul edilmemiştir. Bu noktada Yunan ve İtalyan birliklerinin karşılaşmasından doğabilecek muhtemel bir sorunu önlemek adına yeni bir karar alınmıştır. Buna göre General Milne Batı Anadolu'da Yunan, İtalyan ve Türk kuvvetleri arasında bir hat oluşturacak ve bu hattın her üç unsur arasında da bir sınır vazifesi görmesi sağlanacaktır. Böylece üç unsurun da bu hattı geçmesi önlenerek muhtemel karşı karşıya gelmelerin önüne geçilmiş olacaktır.⁶⁷

18 Temmuz 1919 tarihinde yapılan ilk toplantıda gündeme gelen bir diğer önemli gelişme ise Yunan birliklerinin Batı Anadolu'da ilerlerken Türklere karşı uyguladıkları mezalimdir. Bu konuda söz alan Clemenceau Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'den Yunanlıların İzmir ve çevresinde büyük çaplı bir katliama giriştiklerine dair bir şikâyet mektubu aldığını ifade etmiştir.⁶⁸ Clemenceau'ya göre Yunanlıları Anadolu'ya Dörtler Konseyi gönderdiğine göre orada olanların sorumluluğundan da kaçmaması gerekmektedir. Dolayısıyla Clemenceau bu konuda bir an önce Anadolu'ya bir araştırma heyetinin gönderilmesini teklif etmiştir. Clemenceau'nun teklifi toplantının diğer katılımcıları Balfour ve Tittoni tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bu konuda nihai bir karara ise ancak konferansın öğleden sonraki oturumunda varılabilmektedir.⁶⁹

18 Temmuz 1919 tarihinde gerçekleştirilen ikinci toplantıda Clemenceau tarafından İzmir ve çevresinde yaşanan olayları araştırmak üzere bir komisyon kurulması önerisi yeniden gündeme getirilmiştir. Clemenceau'nun önerisi üzerine söz konusu toplantıda bu konuda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın birer temsilcisinden oluşturulacak bir komisyonun görevlendirilerek Batı Anadolu'ya gönderilmesine hükmedilmiştir. Komisyonunda ABD adına da bir temsilcinin bulunması hususunda ise ABD Hükümeti'nden gelecek talimata göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁰ Nitekim kısa süre içerisinde ABD Hükümeti'nden gelen müspet yanıt üzerine oluşturulan *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu*'nda ABD'yi Amiral Mark L. Bristol, Fransa'yı Tuğgeneral Georges-Hippolyte Bunoust, İngiltere'yi Tuğgeneral Robert Hugh Hare ve İtalya'yı da Korgeneral Alfredo Dall'Olio'nun temsil etmesine karar verilmiştir. Komisyon bu isimlerin yanı sıra tercümanlar

⁶⁶ İzmir'de Yunan işgalinin başlamasında üç gün sonra ABD Yüksek Komiseri Bristol arkadaşı Amiral William S. Sim'e yazdığı bir mektupta "İzmir'in 'Müttefik Kuvvetlerin yardımıyla Rumlar tarafından işgali dışında burada her şey çok iyi gidiyor. Yunanlıların burada herhangi bir şeye sahip olmalarına izin vermek bana göre tam bir felaket." ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Marjorie Housepian, "George Horton and Mark L. Bristol: Opposing Forces in US Foreign Policy 1919-1923", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*, 4 (1983), 138.

⁶⁷ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 18.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, Washington: US GPO, 1946, 194-198.

⁶⁸ "Appendix A, Telegram From Sheikh-ul-Islam", 15.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 200-201.

⁶⁹ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 18.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 191-192.

⁷⁰ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 18.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 207.

ve sekreteryaya ile birlikte toplam 15 kişiden oluşmuştur.⁷¹ Diğer taraftan, İzmir ve çevresinde yaşanan Yunan mezaliminin araştırılması hakkında bir komisyon kurulacağından haberdar olan Yunanistan Başbakanı Venizelos söz konusu kararın ertesi günü Clemenceau'ya bir dilekçe yazarak oluşturulacak komisyonda Yunanistan adına da bir üyenin bulunmasını talep etmiştir.⁷² 21 Temmuz 1919 tarihinde yapılan toplantıda herhangi bir oy hakkı olmaması kaydıyla Yunanistan'ın da komisyon çalışmalarını takip etmek adına bir delege görevlendirmesi kabul edilmiştir.⁷³

Paris Barış Konferansı'nın 25 Temmuz 1919 tarihi toplantısında söz konusu komisyonun görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Buna göre komisyon Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin dilekçesinde belirttiği hususları göz önüne alarak Yunan askerlerinin işgalin başladığı tarihten içerisinde bulunulan güne kadar geçen sürede İzmir, Aydın, Ayvalık ve çevresinde gerçekleştirdikleri faaliyetleri araştıracaktır. Nihayetinde komisyon Batı Anadolu'da yapacağı soruşturmanın ardından ulaşacağı bulguları ise Müttefik Kuvvetler Yüksek Konseyi'ne sunacaktır.⁷⁴

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu 12 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'daki İtalya Büyükelçiliği'nde ilk toplantısını gerçekleştirerek çalışmalarına başlamıştır. Komisyonun İstanbul'daki çalışmaları başlar başlamaz Yunanistan'ın komisyon çalışmalarını takip etmesi amacıyla görevlendirdiği Albay Alexandros Mazarakis'in komisyonun gerçekleştireceği çalışmalarının tamamında yer alma yönünde bir eğilim göstermiştir. Bu konu komisyonun Fransız üyesi Tuğgeneral Bunoust'un Paris Barış Konferansı'na gönderdiği telgraf sayesinde konferansın 14 Ağustos 1919 tarihli toplantısında gündeme gelmiştir.⁷⁵ Toplantıda gerçekleştirilen görüşmelerin ardından Paris Barış Konferansı'nın 21 Temmuz 1919 tarihinde yapılan toplantısında alınan karara uygun olarak Yunan delegenin komisyonunun gerçekleştireceği her oturumunda yer almasının uygun olmadığı ancak gerekli tüm bilgilerin kendisiyle paylaşılacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu karara ek olarak istenirse aynı statü ve şartlarda bir Osmanlı subayının da komisyon çalışmalarını takip etmesinin uygun olduğu İstanbul'a bildirilmiştir.⁷⁶ Ancak Albay Mazarakis'in komisyon çalışmalarıyla ilgili şikâyetleri sonra ermemiştir. Bu konuda Başbakan Venizelos'un Paris Barış Konferansı Başkanı Clemenceau'ya iki başvurusu daha olmuştur. Venizelos 22 Ağustos 1919 ve 28 Eylül 1919 tarihli dilekçelerinde Yunanistan'ın *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu*'nun gerçekleştirdiği çalışmalarda Albay Mazarakis'i tamamen dışladığını ve toplantı tutanaklarının dahi kendisi ile paylaşılmadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine 30 Eylül 1919 tarihli toplantıda komisyonun gerçekleştirdiği çalışmaların toplantı tutanaklarının Albay Mazarakis ile paylaşılması ve kendisinin komisyon çalışmaları hakkındaki eleştirilerinin dikkate alınması gerektiği kararlaştırılmıştır. Ancak bu defa da 10 Ekim 1919 tarihinde Dışişleri Bakanı Nikolaos Politis Clemenceau'ya yazılı bir başvuru yapmıştır. Politis dilekçesinde Dörtler Konseyi'nin 30 Eylül 1919 tarihli kararına rağmen komisyonun bazı tanık ifadelerinin tutanaklarını gizlilik gerekçesiyle Albay Mazarakis ile paylaşmadığını ve kendinin çalışmalarını imkânsız hale getiren bu durumun bir an önce sonlandırılması gerektiğini dile getirmiştir.⁷⁷ Ancak bu konuda Paris Barış Konferansı'nın 16 Ekim 1919 tarihli toplantısında yapılan görüşmelerin sonucunda bazı tanık ifadelerinin Politis'in de dilekçesinde yer verdiği şekilde taşıdığı gizlilik nedeniyle Yunanistan'ın komisyondaki temsilcisiyle paylaşma zorunluluğunun olmadığına karar verilmiştir.⁷⁸

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu Albay Mazarakis'in tüm girişimlerine rağmen 12 Ağustos - 15 Ekim 1919 tarihleri arasında İstanbul, İzmir, Menemen, Manisa, Aydın, Nazilli, Ödemiş,

⁷¹ "Appendix A, History of the Inter-Allied Commission of Inquiry on the Greek Occupation of the Symrna and Adjacent Territories", 14.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, Washington: US GPO, 1946, 45.

⁷² "Appendix E, The Head of the Greek Delegation (Venizelos) to the President of the Peace Conference (Clemenceau)", 19.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 249-250.

⁷³ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 21.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 238-239.

⁷⁴ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 25.07.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 264-265.

⁷⁵ "Appendix E, Telegram From the High Commission on Behalf of the Interallied Investigation Commission", 11.08.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 693.

⁷⁶ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 14.08.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VII, 687-688.

⁷⁷ "Appendix B, Greek Delegation to the Peace Conference", 10.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VIII, Washington: US GPO, 1946, 681-682.

⁷⁸ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 16.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. VIII, 675-676.

Ayvalık ve Çine’de yaptığı çalışmalarla toplam 46 toplantı gerçekleştirmiş, her millet ve sınıftan 175 görgü tanığını dinlemiştir. Komisyonun 14 Ekim 1919 tarihinde son şeklini verdiği sonuç raporu Fransız delege Tuğgeneral Bunoust tarafından Paris Barış Konferansı’na sunulmuştur. Komisyonun hazırladığı rapor esas olarak üç bölüme ayrılmıştır. Raporun birinci kısmı Yunanlıların İzmir ve çevresini işgalini ele alan tarihsel anlatısından, ikinci kısmı işgal sırasında yaşanan olayların sorumlularının tespitinden ve üçüncü kısmı da araştırmanın genel olarak sonuçlarının ele alındığı ve komisyonun konferansa önerilerinin sunulduğu sonuç bölümünden oluşmuştur.⁷⁹

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu’nun hazırladığı sonuç raporunun 7 Ekim 1919 tarihinde kaleme alınan birinci bölümü 12 Ağustos – 6 Ekim 1919 tarihleri arasında gerçekleşen olayların ele alındığı kırk yedi maddeden oluşan tarihsel bir anlatıdır. Bu bölümün ilk on altı maddesi Yunanistan’ın İzmir’i işgali öncesi ve sırasında yaşanan olayları ele almaktadır. Bu bölümde vurgulanan en önemli bulgu İzmir’in önceki Valisi Nurettin Paşa’nın 1914’ten sonra kentteki Rum nüfusa yönelik uygulamalarına karşılık daha sonra yerine atanan İzzet Bey’in Mondros Ateşkes Antlaşma’nın imzalanmasının ardından kentteki tüm unsurlara karşı tarafsız bir şekilde yaklaşarak Yunanlıların gerçekleştirdiği çıkartmaya dayanak oluşturabilecek hiçbir uygulamanın kentte vuku bulmadığıdır. Bu bölümün geri kalan otuz bir maddesi ise Yunan birliklerinin Manisa, Aydın, Nazilli, Turgutlu, Ödemiş, Bergama ve Ayvalık bölgelerine doğru genişlettikleri işgal sırasında Rum olmayan unsurlara karşı gerçekleştirdikleri mezalime odaklanmaktadır.⁸⁰

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu’nun hazırladığı sonuç raporunun 11 Ekim 1919 tarihinde kaleme alınan ikinci bölümü işgal sırası ve sonrasında yaşananların sorumlularını ortaya koyan sekiz maddeden oluşmaktadır. Buna göre ateşkes antlaşmasından sonra Aydın Vilayeti’ndeki Hristiyanların genel durumu tatmin edici olup güvenliklerine yönelik herhangi bir tehdit bulunmamıştır. Dolayısıyla işgal sırası ve sonrasında yaşanan olaylardaki ilk sorumlu, kendilerine ulaşan yanlış bilgiler üzerine bunların doğruluklarını kontrol etmeden Paris Barış Konferansı adına İzmir’in işgaline karar veren kişi ya da hükümetlerdir. Bunun yanında, İzmir’de yaşanan olayların en büyük sorumlusu ise işgal sırasında gerekli önlemleri almayarak kan dökülmesine yol açan Yunan Askeri Yüksek Komutanlığı ve görevini ihmal eden sorumlu Yunan subaylardır. Bununla birlikte, komisyon, hapishanelerden kaçarak silahlanan mahkûmlara karşı gerekli tedbirleri almayan Türk yetkilileri de yaşanan olaylardan sorumlu tutmaktadır. Komisyon, diğer taraftan, Menemen bölgesinde yaşanan katliamda sorumlu olarak yalnızca görevini yerine getirme konusunda oldukça başarısız bir sınav veren Yunan subaylarını tespit etmektedir.⁸¹

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu’nun hazırladığı sonuç raporunun 13 Ekim 1919 tarihinde kaleme alınan üçüncü ve son bölümü ise yapılan araştırmadan elde edilen genel sonuçları içeren dört maddeden oluşmaktadır. Buna göre komisyon ilk olarak İzmir ve çevresinin işgalinin kamu düzeninin sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiş olması gerekirken çıkarmanın adeta söz konusu bölgenin ilhakına dönüştüğünü dile getirmektedir. Bununla birlikte komisyona göre söz konusu harekâtın hedefinin kamu düzeninin korunması ve güvenliğin sağlanması olduğuna göre söz konusu çıkarmanın Yunan birlikleri yerine Müttefik Kuvvetler tarafından gerçekleştirilmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla komisyon, Anadolu’da bulunan işgalci Yunan birliklerinin yerini Müttefik Kuvvetler işgal birliklerinin almasını önermektedir. Son olarak komisyona göre Yunan birliklerinin Anadolu’dan çıkarılması halinde yalnızca bu unsurlara karşı bir direniş ortaya koyan Türk milliyetçileri de etkisiz hale gelecektir.⁸² Nihayetinde komisyonda yer alan ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol İzmir’in Yunan işgaline uğradığı tarihe kadar “Yakın Doğu’nun, dünyanın savaş alanlarının, Avrupa veya Asya’nın herhangi bir bölümü kadar barışçıl bir parçası olduğunu” dile getirmiştir. Ancak Amiral Bristol’e göre İzmir’in işgali bu nispi sakinliği önemli ölçüde bozmuştur.⁸³

⁷⁹ “Appendix A, Report of the Inter-Allied Commission of Inquiry on the Greek Occupation of Smyrna and Adjacent Territories”, 14.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 44-73. *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu’nun* hazırladığı raporun Türkçe tercümesi Necip Azakoğlu tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Necip Azakoğlu, *Dört Rapor: Müttefik Kuvvetler Komisyonu’nun (ABD, Büyük Britanya, Fransa, İtalya) “Yunan Mezalimi”ni Araştırma Raporları 1919-1921 & General Harbord’un Ermenistan’da Amerikan Mandası Raporu 1919*, İstanbul: Tarihçi Yayinevi, 2016, 22-39, 57-60, 62-63.

⁸⁰ “Appendix A, Statement of Facts Which Have Arisen Since the Occupation and Which Have Been Established During the Inquiry Between August 12 and October 6, 1919”, 07.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 47-57.

⁸¹ “Appendix A, Establishment of Responsibilities”, 11.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 68-70.

⁸² “Appendix A, Conclusions Presented by the Commission”, 14.10.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 71-73.

⁸³ Uyanık, *Dismantling the Ottoman Empire*, 94.

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapor Paris Barış Konferansı'nda ilk defa 8 Kasım 1919 tarihli toplantıda gündeme gelmiştir. Söz konusu toplantı Onlar Konseyi'ni oluşturan beş büyük devletin delegasyon başkanları arasında gerçekleştirilmiştir. İlk olarak delegelerin rapor hakkındaki düşüncelerinin tartışılmasının ardından Yunanistan Başbakanı Venizelos da dinlenmek üzere toplantıya çağırılmıştır. Toplantıda Clemenceau ilk olarak Venizelos'tan Yunan kuvvetlerinin gerçekleştirdikleri iddia edilen mezalim ve İzmir Sancağı dışarısında Dörtler Konseyi'nden habersiz gerçekleştirdikleri faaliyetler hakkında mantıklı bir izahat istenmesini önermiştir. Venizelos ise toplantıda İzmir ve çevresinin işgalinde gerçekleşen olaylar hakkında tarihsel bir özet yaptıktan sonra henüz *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun* çalışmalarını devam ettirdiği sırada Clemenceau'ya sunduğu itiraz dilekçelerindeki argümanlarını tekrar ederek komisyonun hazırladığı raporun geçersiz sayılmasını talep etmiştir. Venizelos'un son derece zayıf argümanları toplantıda hazır bulunan *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun* Fransız delegesi Tuğgeneral Bunoust tarafından anında yanıtlanarak çürütülmüştür.⁸⁴

İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapor Paris Barış Konferansı'nın 8 Kasım 1919 tarihli toplantısının ardından 10-12 Kasım 1919 tarihli toplantılarında ele alınmıştır.⁸⁵ Bu toplantılarda göze çarpan en önemli detay İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Eyre Crowe'un rapor hakkındaki görüşleridir. Crowe'a göre söz konusu komisyonun esas amacı Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin dilekçesinde dile getirdiği hususlar ile Yunan kuvvetlerinin Paris Barış Konferansı'nın kendilerine çizdiği sınırları aşıp aşmadığı konusunu araştırmak olması gerekirken Yunan ilerleyişinin seyrini değerlendirmek komisyonun görevi değildir. Bu nedenle Crowe raporun ancak bazı çekincelerle birlikte kabul edilebileceğini öne sürmüştür. Ancak komisyonun Fransız üyesi Tuğgeneral Bunoust, Venizelos'un temelsiz argümanları karşısında gösterdiği reaksiyonun bir benzerini Crowe'un iddiaları karşısında da ortaya koymuştur. Tuğgeneral Bunoust komisyonun çalışma prensiplerini açıklayarak kendisine verilen görevi yetki aşımına mahal vermeden gerçekleştirdiğini dile getirmiştir.⁸⁶ Nihayetinde Paris Barış Konferansı'nın 12 Kasım 1919 tarihinde gerçekleştirilen toplantısında *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun* hazırladığı rapor hakkında Yunanistan Başbakanı Venizelos'a teslim edilmek üzere yazılı bir notanın hazırlanmasına karar verilmiştir. Notada vurgulanan ilk husus Venizelos'un 8 Kasım 1919 tarihli toplantıda dile getirdiği itirazlarla ilgilidir. Paris Barış Konferansı'na göre Venizelos'un itirazları kısmen mantıklı bulunsa dahi Yunan birliklerinin gerçekleştirdikleri aşırılıklar ve zorbalıkları ortaya koyan araştırma sonuçlarının tamamıyla geçersiz olarak düşünülmesi mümkün değildir. Notada ayrıca İzmir'e Yunan birliklerinin çıkarılmasının ardından meydana gelen olaylarla ilgili Yunan sivil ve askeri makamlarının gerekli hiçbir tedbiri almadığı da ortaya konulmuştur. Son olarak söz konusu notanın vurguladığı en önemli husus ise Yunan birliklerinin İzmir ve çevresinde gerçekleştirdikleri *fili* işgale mevcut koşullar dolayısıyla karar verildiği ve bu durumun gelecek için yeni bir hak yaratmayacağıdır. Buna göre işgal kararı Paris Barış Konferansı'nın "Doğu Sorunu"ndan kaynaklanan birçok problemin çözümü adına aldığı geçici bir önlemdir.⁸⁷ Sonuç olarak Paris Barış Konferansı, *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu'nun* hazırladığı rapora hak ettiği önemi göstermemiş, raporu gerektiği gibi ciddiye almamış ve raporun yayımlanmasına da izin vermemiştir.⁸⁸ Bu durum Yunanlılara daha da cesaret vererek Anadolu'da gerçekleştirdikleri mezalimi giderek arttırmalarına neden olmuştur.⁸⁹

İşgalin Genişlemesi ve Diplomatik Faaliyetler

1919 yılının sona erişile birlikte Yunanlıların İzmir ve çevresini işgali ile genel olarak savaş sonrası Anadolu topraklarının Müttefik Kuvvetler arasında nasıl paylaşılması gerektiği hakkında Paris Barış Konferansı'nda nihai

⁸⁴ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 08.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 36-44.

⁸⁵ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 10.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 78-84; "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 11.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 95; "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 12.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 121-124.

⁸⁶ "Notes of a Meeting of the Heads of Delegations of the Five Great Powers Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay", 10.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 78-80.

⁸⁷ "Appendix A, Note to Mr. Venizelos Relative to Report of the Symrna Commission of Inquiry", 12.11.1919, *PRFRUS, PPC, 1919*, Vol. IX, 131-133.

⁸⁸ Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü*, 127.

⁸⁹ Kenan Özkan, *Mondros Mütarekesinden Lozan Konferansına: Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016, 119.

bir çözüme ulaşılamayacağı yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda kalıcı bir çözüme ulaşmak için Müttefik Kuvvetler arasında ilk olarak 1920 yılının şubat ayında Londra'da bir konferans toplanmıştır. 12 Şubat 1920 tarihinde başlayan konferansın esas katılımcıları İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya olmuş; Belçika, Yunanistan ve Romanya temsilcileri ise yalnızca kendileriyle ilgili görüşmelere dâhil olmuştur. 10 Nisan 1920 tarihine kadar devam eden konferansta genel olarak İstanbul'un geleceği, İzmir ve çevresindeki Yunan işgali ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması gibi meseleler ele alınmıştır.⁹⁰ İzmir ve çevresindeki Yunan işgali hakkında Lloyd George'un görüşlerinin baskın gelmesiyle birlikte Yunan yanlısı bir tutum ağırlık kazanmış olsa da Müttefik Kuvvetler arasındaki ince hesaplar konferansta nihai bir çözüme ulaşılmamasının önüne geçmiştir.⁹¹ Bu sırada ABD'nin İstanbul'da görevli Yüksek Komiseri Amiral Bristol Müttefik Kuvvetler arasında varılacak muhtemel bir antlaşma ve bu antlaşmada ABD'nin oynaması gereken rol ile ilgili Washington'a ayrıntılı bir rapor göndermiştir. Amiral Bristol söz konusu raporda ABD'nin Müttefik Kuvvetlerin planlarına karşı sesini yükseltmesi ve Amerikan halkına gerçekleri anlatması gerektiğini vurgulamıştır.⁹² Ancak Amiral Bristol'un raporu ve Lord Curzon'un davetine rağmen ABD'nin Londra'da görev yapan Büyükelçisi söz konusu konferansa katılmaya yetkili olmadığını bildirerek yapılan görüşmelere dâhil olmamış ve konferansta alınan kararları dışarıdan takip etmeyi tercih etmiştir.⁹³

Müttefikler Kuvvetler Londra Konferansı'nda kararlaştırdıkları üzere konferanstan bir hafta sonra kesin bir çözüme ulaşılamayan konuların görüşülmesi ve yapılacak barış anlaşmasına son şeklinin verilmesi amacıyla bu defa İtalya'nın San Remo kentinde bir araya gelmiştir. 18 Nisan 1920 tarihinde başlayıp 26 Nisan 1920 tarihine kadar devam eden müzakerelerde Müttefik Kuvvetler Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkında Türkler açısından oldukça ağır şartlar içeren birtakım kararlar almıştır.⁹⁴ Londra Konferansı'na herhangi bir temsilci göndermemeyi tercih eden Washington yönetimi bu defa İtalya'da bulunan ABD Büyükelçisi Robert U. Johnson'un gayri resmi bir gözlemci sıfatıyla görüşmelerde yer almasını uygun bulmuştur.⁹⁵ San Remo Konferansı'nda alınan kararlar özet olarak Osmanlı Sultanı'nın İstanbul'da ikamet etmeye devam etmesinin kabul edilmesinin yanında Kuzeydoğu Anadolu'da Karadeniz'e kıyısı olan bir Ermeni devletinin kurulması, Güneydoğu Anadolu'da bir Kürt devletinin oluşturulması ve Türklerin Suriye, Filistin, Mezopotamya, Arabistan ve Ege Adaları'ndan çıkarılmalarını içermiştir.⁹⁶ Konferansta ayrıca kararlaştırılan ağır şartların Türklere kabul ettirilebilmesi için ne gibi baskılarda bulunulması gerektiği de ele alınmıştır. Bu noktada özellikle L. George'un Türklerin gelir kaynaklarının da bulunduğu önemli merkezlerin işgal edilerek köşeye sıkıştırılmaları önerisi benimsenmiştir.⁹⁷

San Remo Konferansı'nda alınan kararların ardından Türklerin kararlaştırılan şartları kabul etmeye zorlanmaları için güç kullanılmasına karar veren Müttefik Kuvvetler Venizelos'a Yunan Ordusu'na işgal ettiği bölgeleri genişleterek Bursa bölgesiyle sınırlı kalmak kaydıyla Anadolu'nun içerisine doğru ilerlemesi için tam yetki vermiştir. Bu doğrultuda Yunan kuvvetlerinin 22 Ocak 1920 tarihinde başlayan saldırıları Anadolu içerisinde üç koldan ilerlemiştir. Yunan kuvvetleri ilk olarak kuzeyden harekete geçerek sırasıyla Akhisar, Soma, Balıkesir, Mustafa Kemal Paşa ve Karacabey'i ele geçirmiştir. Diğer taraftan İzmir'in doğusuna doğru harekete geçen Yunan kuvvetleri ise Alaşehir'e kadar ilerlemiştir. Son olarak Aydın cephesinde bulunan Yunan kuvvetleri de temmuz ayının ilk haftasında Nazilli bölgesini ele geçirmiştir.⁹⁸

⁹⁰ Londra Konferansı'nda gerçekleştirilen görüşmelerin tutanaklarının tam metni için bkz. Meray, Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, 1-610.

⁹¹ Ediz, *Diplomasi ve Savaş*, 214-228.

⁹² Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, 271.

⁹³ Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 72.

⁹⁴ Ahmet Hurşit Tolon, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*, Ankara: ATAM, 2004, 137-138. San Remo Konferansı'nda gerçekleştirilen görüşmelerin tutanaklarının tam metni için bkz: Meray, Olcay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, 611-806.

⁹⁵ Trask, *United States Response to Turkish Nationalism and Reform*, 27; Özkan, *Mondros Mütarekesinden Lozan Konferansına*, 258. Müttefik Kuvvetler San Remo'da alınan kararları konferansa gözlemci sıfatıyla katılan ABD İtalya Büyükelçisi Robert U. Johnson üzerinden ABD Hükümeti'ne iletmıştır. Bkz. "The Ambassador in Italy (Johnson) to the Secretary of State", 27.04.1920, *PRFRUS*, 1920, Vol. III, Government Printing Office, Washington, 1936, 753-756.

⁹⁶ Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi - Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, Çev. Salih Sabit Togay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, 318; Margaret MacMillan, *Barış Yapanlar - 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*, İstanbul: Alfa Kitapevi, 2015, 673; Rogan, *Osmanlı'nın Çöküşü - Ortadoğu'da Büyük Savaş*, 427-429.

⁹⁷ Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 119; Ediz, *Diplomasi ve Savaş*, 234.

⁹⁸ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*, 251-334; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, 160.

1920 yılının haziran ve temmuz aylarındaki Yunan saldırılarıyla Türklerin direnişini kırmayı başaran Müttefik Kuvvetler San Remo Konferansı'nda kararlaştırılan şartların Osmanlı Devleti tarafından da kabul edilmesinin sağlanması amacıyla ağustos ayında Paris'in yakınlarındaki Sevr banliyösünde bir araya gelmiştir. Burada San Remo Konferansı kararlarını temel alan bir barış antlaşması taslağı kaleme alan Müttefik Kuvvetler antlaşmayı Damat Ferit Hükümeti'nin temsilcileri Reşat Halis Bey, Hadi Paşa ve Rıza Tevfik Bey'e de kabul ettirmiştir. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Ermenistan, Belçika, Hicaz Krallığı, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Çekoslovakya, Portekiz, Polonya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan antlaşma 13 bölüm ve 433 maddeden oluşmuştur.⁹⁹ İmzalanan antlaşmayla birlikte İzmir ve çevresinin Türk hâkimiyeti altında beş senelik bir süre için Yunanistan tarafından idare edilmesine karar verilmiştir. Bu sürenin sonunda ise yerel meclis veya yapılacak bir plebisit İzmir'in Yunanistan'a ait olmasına karar verirse şehir Yunan hâkimiyetine girecektir.¹⁰⁰ Dolayısıyla Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Venizelos, I. Dünya Savaşı'nın ardından Paris Barış Konferansı'yla başlayan süreçte Batı Anadolu üzerindeki hedeflerine ulaşma konusunda önemli bir kazanım elde etmiştir.¹⁰¹

Diğer taraftan, 1920 yılında yaşanan gelişmeler hakkında ABD'nin Türkiye'deki diplomatik personeli tarafından tutulan kayıtlar incelendiğinde İzmir ve çevresindeki Yunan işgali hakkında oldukça keskin değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Bu değerlendirmelerden en önemlileri kuşkusuz ki ABD'nin İstanbul'da görevli Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün Washington'a gönderdiği raporlardan oluşmaktadır. Amiral Bristol ağustos ve eylül aylarında kaleme aldığı raporlarda Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Temmuz 1920 tarihinde yayımlanmış olduğu bir beyannameye atıf yapmaktadır. Amiral Bristol'e göre Müttefik Kuvvetlerin aksi yöndeki iddialarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın ateşkes hükümlerinin Müttefik Kuvvetler tarafından ihlal edildiği ithamı çok daha haklı görülmektedir. Amiral Bristol'ün özellikle İngilizler bazında Müttefik Kuvvetleri haksız bulduğu bir diğer konu ise en başta İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgaline izin verilmesidir. Çünkü Amiral Bristol'e göre İngiliz yetkililerin Rumların İzmir ve çevresinde çoğunluğu oluşturdukları iddiaları kesinlikle gerçeği yansıtmamaktadır. Ayvalık gibi bazı kıyı bölgelerinin nüfusu ağırlıklı olarak Rumlardan oluşsa da bu bölgelerin dışındaki nüfusun neredeyse tamamı Türklerden oluşmaktadır. Bu noktada delegelerinden birisi olduğu *İzmir ve Çevresinin İşgali Hakkında Müttefikler Arası Araştırma Komisyonu* tarafından hazırlanan sonuç raporuna da atıf yapan Amiral Bristol, Batı Anadolu'daki mevcut anarşi durumunun İngilizler ve Yunanların Türklere karşı birlikte giriştikleri mücadeleden kaynaklandığını altını çizmektedir. Son olarak Amiral Bristol'e göre hâlihazırda bir barış antlaşması imzalanmış olsa da bu antlaşmanın uygulanabilmesi ancak Müttefik Kuvvetlerin Yunan kuvvetleriyle yapacağı bir işbirliğine, yani Türkleri kuvvet kullanarak zapt etmelerine bağlıdır. Ancak Amiral Bristol'ün nezdinde Türklerin fethedilmiş bir ırk olarak Rumlara boyun eğmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Yunan harekâtı ancak bir fetih olarak sonuçlanabilecektir ki bu da kesin bir şekilde Wilson İlkeleri'ne aykırı bir durum teşkil edecektir.¹⁰²

1921 yılına girildiğinde ise Sevr Barış Antlaşması henüz İtalya dışındaki ülkelerin hiçbirinin parlamentosu tarafından onaylanmış değildir. Antlaşmada yer alan ağır hükümlerin Türkler tarafından kabul edilmesinin giderek zorlaşması üzerine Müttefik Kuvvetler antlaşmanın şartlarının gözden geçirerek daha kabul edilebilir bir hale getirilmesine karar vermiştir. Bu doğrultuda Müttefik Kuvvetler arasında şubat ayında Londra'da toplanan yeni bir konferansa Yunanistan'ın yanı sıra İstanbul ve Ankara Hükümetleri de davet edilmiştir. Müttefik Kuvvetlerin yaklaşık yirmi gün devam eden Londra Konferansı'nda Sevr Barış Antlaşması'nda küçük bazı değişiklikler yaparak antlaşmayı Ankara Hükümeti'ne kabul ettirme çabaları sonuçsuz kalınca Londra Konferansı herhangi bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır.¹⁰³

Londra Konferansı herhangi bir sonuca ulaşmasa da konferansa katılan Ankara Hükümeti temsilcisi Bekir Sami Bey Fransız, İtalyan ve İngiliz temsilcilerle ayrı ayrı bazı antlaşmalar imzalayarak Ankara'ya geri dönmüştür.¹⁰⁴

⁹⁹ Sevr Barış Antlaşması'nın tam metni için bkz. Meray, Olcay *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri*, 68-253.

¹⁰⁰ Howard, *Türkiye'nin Taksimi – Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, 320.

¹⁰¹ Ediz, *Diplomasi ve Savaş*, 243.

¹⁰² NARA, M 363, Roll 3, 767.68/63, 28.09.1920; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/64, 02.09. 1920.

¹⁰³ McMeekin, *Osmanlı'da Son Fasil*, 443; Howard, *Türkiye'nin Taksimi – Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*, 337; Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2009, 128-129; DeNovo, *American Interests and Policies in the Midde East*, 129; Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 359-360; Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 171-173.

¹⁰⁴ Fransa ve İtalya ile imzalanan antlaşmalarla söz konusu devletlere madencilik ve ticaret alanında tanınacak imtiyazlar karşılığında Anadolu'nun güney ve güney doğusundaki çatışmaların sona erdirilmesi kararlaştırılmıştır. İngiltere ile de özellikle Malta'da tutuklu

Ancak Bekir Sami Bey'in imzaladığı antlaşmalar Misak-ı Milli ilkelerine aykırı oldukları gerekçesiyle TBMM'de ağır eleştirilere maruz kalmıştır. ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un 25 Mayıs 1921 tarihindeki raporuna göre Anadolu'da kazanılan askeri başarıların ardından cesaretlenen Milliyetçiler Yunanlıları Anadolu'dan tamamen sürebileceklerini düşünerek Kilikya ile Suriye'de Fransızlardan, Antalya bölgesinde de İtalyanlardan Bekir Sami Bey'in kendileriyle imzaladığı antlaşmalardan daha cazip tavizler koparabileceklerini savunmuştur. Söz konusu antlaşmalar TBMM tarafından onaylanmadığı gibi Hariciye Vekâleti'ne de Bekir Sami Bey'in yerine Moskova'daki Türk temsilcisi Yusuf Kemal Bey atanmıştır.¹⁰⁵

Londra'da toplanan ikinci konferanstan istediği sonucu elde edemeyen Yunan Hükümeti Anadolu'daki operasyonlara devam ederek istediklerini zor kullanarak elde etmeye çalışmıştır. Ankara'yı hedef alan Yunan saldırıları 1921 yılının temmuz ayında başlamıştır. Bu sırada Türk Ordusu ise Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir. 24 Ağustos-16 Eylül 1921 tarihlerinde gerçekleştirilen Sakarya Savaşı'nın sonucunda Yunan kuvvetleri Anadolu'da daha ileriye gidemeyeceklerini anlamıştır. Amiral Bristol 5 Ekim 1921 tarihli raporunda Washington'a Ankara Hükümeti'nin savaş alanındaki başarısından bu yana diplomatik faaliyetlerinin canlandığını bildirmiştir.¹⁰⁶ Ankara Hükümeti Fransız Hükümeti'nin temsilcisi Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı M. Franklin-Bouillon ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalamıştır.¹⁰⁷ Paris Hükümeti ile imzalanan antlaşma Kilikya bölgesindeki çatışmaların sona erdirilmesini ve bu bölgedeki kuvvetlerin batıya doğru kaydırılmasını sağlamıştır.¹⁰⁸ Bununla birlikte, Ankara Hükümeti Fransız Hükümeti ile yaptığı antlaşmayla aynı dönemde İngiliz Hükümeti ile de bir Savaş Tutsakları Değişimi Antlaşması imzalamıştır. Ankara Hükümeti'nin bu diplomatik hamlelerini Sovyet Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Ukrayna ve Afganistan ile imzaladığı diğer antlaşmalar izlemiştir.¹⁰⁹

1921 yılının sonu itibarıyla Ankara Hükümeti hem askeri hem de diplomatik anlamda önemli başarılar elde ederken 1922 yılının ilk ayları ise Türk ve Yunan kuvvetleri arasında yapılacak bir ateşkes ve Sevr Barış Antlaşması'nın bazı maddelerinin gözden geçirilerek Türklere yeniden kabul ettirilmesi için yapılan görüşmelerle geçmiştir. 1921 yılının Türklerin askeri ve diplomatik başarılarıyla birlikte sona ermesinin ardından Amiral Bristol 18 Ocak 1922 tarihinde Müttefik Kuvvetlerin Türkiye uzmanlarının Türkiye sorununu çözmek üzere Paris'te bir konferans hazırlamak için bir araya geldiklerini Washington'a iletmiştir. Amiral Bristol'e göre Amerikan çıkarlarını korumanın tek yolu olarak ABD'nin Türkiye sorununun çözümüne katkı sağlaması son derece önemli olacaktır.¹¹⁰

22-26 Mart 1922 tarihlerinde Paris'te bir araya gelen Müttefik Kuvvetler aslında Yunan askerlerinin Anadolu'da daha uzun süre kalmamaları gerektiği konusunda görüş birliği içerisinde olsalar da Sevr Barış Antlaşması'nın bazı maddelerini revize ederek antlaşmayı Türklere yeniden kabul ettirme çabası içerisinde olmuştur.¹¹¹ Atina'da bulunan ABD diplomatik temsilcisi Cafferey Dışişleri Bakanlığı'na 23 Mart 1922 tarihinde gönderdiği telgrafında İngiliz, Fransız ve İtalyan diplomatik temsilcilerinin Paris'te Yunan Hükümeti'ne derhal uygulanmaya başlayacak bir ateşkes teklifinde bulduklarını bildirmiştir.¹¹² Cafferey'e göre Yunan Hükümeti bu teklifi 26 Mart 1922 tarihinde kabul etme kararı almıştır.¹¹³ Diğer taraftan, İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol ise 25 Mart 1922 tarihinde Washington'u güvenilir yerel kaynaklardan edindiği istihbarata göre Kemalistlerin ateşkes teklifini kabul etmeyeceği konusunda bilgilendirmiştir. Ankara Hükümeti'ne göre teklif edilen ateşkes hattı

bulunan mahkûmlar dâhil olmak üzere savaş tutuklularının karşılıklı değişimi konusunda uzlaşmıştır. Bkz. Hasan Kayalı, "Bağımsızlık Mücadelesi", *Modern Dünya'da Türkiye, Türkiye Tarihi: 1839-2010*, Ed. Reşat Kasaba, Çev. Zuhâl Bilgin, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, 123.

¹⁰⁵ NARA, M 353, Roll 10, 867.00/1421, 25.05.1921. Bununla birlikte, kısa bir süre sonra Ankara Hükümeti ile hem Fransa hem de İtalya arasında benzer antlaşmalar gerçekleştirilmiştir.

¹⁰⁶ Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, 357-358.

¹⁰⁷ Davison, "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", 317-318; Toynbee, Kirkwood, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, 136.; Baytok, *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a*, 150-151.; Goldstein, "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922-23", 190. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın tam metni için bkz: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, 97-100.; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 50-52.

¹⁰⁸ Gerwarth, *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi?*, 257.

¹⁰⁹ Davison, "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", 319-320. Söz konusu antlaşmaların tam metinleri için bkz. Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 19-23, 25-26, 32-38, 41-47.

¹¹⁰ Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, 359.

¹¹¹ McMeekin, *Osmanlı'da Son Fasıl*, 454; Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, 362-363; Ediz, *Diplomasi ve Savaş*, 303-308.

¹¹² NARA, M 363, Roll 3, 767.68/165, 23.03.1922.

¹¹³ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/166, 25.03.1922.

yeterli değildir, çekilme için teklif edilen süre çok uzundur ve son olarak da Müttefik Kuvvetlerin ateşkes hükümlerini uygulayabilecekleri konusunda kendilerine güvenilmemiştir.¹¹⁴ Dolayısıyla Yunanistan Dışişleri Bakanlığı teklif edilen ateşkes hükümlerini kabul ettiklerini bildiren bir notayı Atina'daki İngiliz diplomatik temsilcisine sunmasına rağmen Ankara Hükümeti Müttefik Kuvvetlerin ateşkes tekliflerini kısa süre içerisinde reddetmiştir.¹¹⁵ Nihayetinde Paris'te gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetleri önemli ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹¹⁶

İşgalin Sona Ermesi ve Ardından Yaşananlar

1922 yılının mart ayında gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türk Ordusu yaz aylarını gerçekleştireceği karşı saldırının hazırlıklarıyla geçirmiştir. Büyük bir gizlilik içerisinde yürütülen hazırlıkların ardından Afyon yakınlarında toplanan ordunun bizzat başına geçen Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos 1922 tarihinde Türk kuvvetlerine karşı saldırı emrini vermiştir.¹¹⁷ Dört gün süren büyük savaşın sonunda kesin bir şekilde bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri yaklaşık üç buçuk yıl içerisinde ele geçirdikleri mevziileri teker teker terk ederek geri çekilmeye başlamıştır.¹¹⁸ Bu süreçte Anadolu'da bulunan Amerikan diplomatların Washington'a gönderdikleri raporlarda büyük bir panik içerisinde geri çekilen Yunan kuvvetlerinin terk ettikleri köy ve kasabaları yakıp yıkmaktan geri kalmadıkları açık bir şekilde görülmektedir.¹¹⁹

Türk kuvvetleri büyük bir hızla İzmir'e yaklaşırlarken ABD'nin İzmir'de bulunan Konsolosu George Horton 8 Eylül 1922 tarihinde Washington'a gönderdiği bir telgrafta Türk birliklerinin birkaç gün içerisinde şehre girmelerini beklediğini dile getirmiştir. Horton bu nedenle telgrafında Kemalist askeri ya da sivil yetkililerle kuracağı ilişkiler konusunda Dışişleri Bakanlığı'ndan acil olarak bilgi verilmesini talep etmiştir.¹²⁰ Dışişleri Bakanlığı Horton'a verdiği yanıtta ilk olarak Washington Hükümeti'nin Ankara'daki rejimi resmi olarak tanımadığını ve İstanbul ile de diplomatik ilişkilerinin olmadığını kendisine hatırlatmıştır. Ancak yine de Washington'a göre pratik nedenlerden ötürü kendisinin İstanbul'da bulunan ABD Yüksek Komiseri'nin bir delegesi olarak gayri resmi bir şekilde de olsa görevinin başında bulunması ve yerel yönetimde bir değişiklik olması halinde yeni yönetimle kurulacak ilişkilerin öncekiyle aynı olması Amerikan çıkarları için oldukça faydalı bulunmuştur.¹²¹ Bununla birlikte, o sırada İzmir'de bulunan Yunan Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis de Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan barışçıl bir şekilde tahliyesi için Horton vasıtasıyla ABD yönetiminden Ankara Hükümeti nezdinde bir arabuluculuk faaliyeti gerçekleştirmesini talep etmiştir. Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bu talebe yanıtı olumsuz olmuştur. Bakanlık, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e İzmir'e bir kruvazör göndererek Amerikan vatandaşlarının canları ve mallarının korunmasından daha fazlasının yapılması konusunda istekli olmadıklarını kesin bir şekilde bildirmiştir. Dışişleri Bakanlığı'na göre İzmir'deki durum Amerikan Hükümeti'nin gönüllü olarak arabuluculuk yapmasını gerektirecek bir düzeyde değildir.¹²²

Diğer taraftan, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol Türk kuvvetlerinin İzmir'e doğru ilerleyişi sırasında kendisine ulaşan istihbaratlar dâhilinde hazırladığı bir raporda Yunan Ordusu'nun büyük bir panik içerisinde İzmir'e dökülmeye başladığını ve durumun artık endişe verici olduğunu dile getirmiştir. Amiral Bristol'ün

¹¹⁴ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/167, 25.03.1922.

¹¹⁵ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/192, 30.03.1922.; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/173, 08.04.1922.; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/174, 12.04.1922.; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/180, 20.04.1922.

¹¹⁶ Toynbee, Kirkwood, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, 135, 137-138; McMeekin, *Osmanlı'da Son Fısl*, 455-456; Gökay, *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 182-184.

¹¹⁷ Berber'in Yunan kaynaklarında yaptığı araştırmaya göre esasen cephedeki Yunan kuvvetleri kurmay heyeti ağustos ayının üçüncü haftasının sonlarından itibaren Türk Ordusu'nun olağan dışı bir hazırlık yaptığının farkına varmış ancak bunu topyekûn bir saldırıya yormamıştır. Bkz. Berber, *Sancılı Yıllar*, 451.

¹¹⁸ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/262, 28.08.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/264, 28.08.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/265, 30.08.1922.

¹¹⁹ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/274, 02.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/288, 05.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/276, 06.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/291, 06.09.1922. Berber'in ifade ettiği üzere Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktıkları 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren "başarıyla gelişen saldırılarında işgal eylemine direnenlerin ikamet ettiği veya hasma destek veren (ya da verdiğini düşündükleri) yerleşmeleri cezalandırmak, başarısız harekâtlarında ise terk edilen alanı çöle çevirmek için yakıp yıkmaktan çekinmemiştir". Berber, Yunan kuvvetlerinin bu eyleminin amacını "Türk Ordusu ve onun insan kaynağı olan halkı psikolojik ve lojistik bakımdan yaralayıp-zayıflatmak" olarak açıklamaktadır. Bkz. Engin Berber, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği için Yapılmak İstenenler", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Ed. Yücel Yiğit, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017, 544.

¹²⁰ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/296, 08.09.1922.

¹²¹ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/296, 09.09.1922.

¹²² NARA, M 363, Roll 3, 767.68/276, 04.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/276, 05.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/318, 05.09.1922.

kaynaklarına göre o sırada Eskişehir, Kütahya, Uşak, Manisa, Alaşehir, Aydın ve Nazilli Yunan kuvvetleri tarafından çoktan yakılmıştır. Birkaç gün içerisinde İzmir'in de yakılmasından endişe duyulmaktadır.¹²³ Aynı tarihlerde İzmir'deki ABD Konsolosu Horton da kaleme aldığı raporunda Yunan kuvvetlerinin açık bir şekilde geri çekilme sürecinin İzmir'e dayanması halinde bu şehrin de yakılacağı yönünde tehditler savurdıklarını vurgulamıştır. Horton'a göre şehrin diğer büyük kasabalarının zaten yakılıp yıkılmış olduğu gerçeği göz önüne alındığında bu tehditlerin İzmir için ciddi ve gerçek bir tehlike oluşturduğu şehirdeki tüm yabancı temsilciler ve Yunanistan Yüksek Komiseri Stergiadis tarafından da kabul edilmiştir. Horton raporunun sonunda İzmir'deki İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslarla birlikte şehirde bulunan Yunan Savaş Bakanı Theotokis'ten İzmir'in yakılıp yağmalanmayacağına dair bir güvence talebinde bulduklarını ancak bu talebe henüz müspet bir yanıt alamadıklarını da ifade etmiştir.¹²⁴

İzmir'deki Amerikan askeri ve diplomatik temsilcilerinin İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol'e aktardıklarına göre 9 Eylül 1922 tarihinde Türk süvarileri "kusursuz bir nizam içerisinde" İzmir'e girmiştir. Raporlarda ifade edildiği şekilde İzmir'e giren Türk kuvvetlerinin "durumları olağanüstü bir şekilde iyi, disiplinleri kusursuz ve teçhizatları da mükemmel"dir. Türk kuvvetlerinin şehre girişlerinin ardından şehrin merkezi Türk birlikleri tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan, bu sırada Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesinin başlangıcından itibaren olduğu gibi Yunan yetkililer ve din adamları yerli Rumları yaşadıkları köyleri yaktırarak boşaltmaya zorlamaya devam etmiştir. Nihayetinde Yunan kuvvetlerinin tahliyesiyle birlikte Batı Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından yıkımı da tamamlanmıştır.¹²⁵

Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmesinden dört gün sonra kentte büyük bir yangın çıkmıştır. Esasında Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu topraklarından geri çekilişinin başlamasıyla birlikte Yunan kuvvetlerinin boşalttığı bölgeleri yakıp yıkmaktan geri kalmadığı ve bu nedenle İzmir'in de geri çekilen Yunan birlikleri tarafından yakılabileceğine dair endişeler günler öncesinden Amerikan askeri ve diplomatik temsilcileri tarafından hazırlanan raporlarda vurgulanmıştır. Bununla birlikte o sıralarda Türk Ordusu'nun uzun ve yıpratıcı geçen bir savaşın ardından yeniden kente girecek olması da başta Rum ve Ermeniler olmak üzere şehrin gayrimüslim halkının geleceği hakkında birtakım endişeler doğurmuştur.¹²⁶ Tüm bu endişeler üzerine 13 Eylül 1922 tarihinde Ermeni Mahallesi'nde büyük bir yangın başlamış ve dört gün içerisinde kentin Frenk Mahallesi olarak adlandırılan kısmı tamamen yanarak harap olmuştur.¹²⁷

İzmir'de dört gün boyunca devam eden yangının faileri hakkında literatürde birçok iddia ortaya atılmıştır. Bu iddialardan daha çok Türkler tarafından dile getirilen ilkinde göre yangın, bozguna uğrayarak geri çekilen Yunan birlikleri tarafından çıkartılmıştır. Buna eşlik eden bir diğer iddiaya göre ise yangını Ermeni Mahallesi'nde Türk askeri kılığında girmiş Ermeniler başlatmıştır. Diğer taraftan, Rum ve Ermeniler ise yangını düzenli Türk birliklerine dâhil subaylarının evlere ve sokaklara benzin dökerek başlattıklarını savunmaktadır.¹²⁸

İzmir'in yaklaşık üçte ikilik bir kısmının yanarak harap olmasına neden olan yangın esnasında kentte birçok Amerikan askeri ve diplomatik temsilcisi bulunmuştur. Bunların başında ise Konsolos George Horton ile Konsolos Yardımcıları Maynard B. Barnes ve James L. Park gelmektedir. Bununla birlikte 6 Eylül 1922 tarihinde Teğmen J. D. Rhodes and H. E. Knaus komutasındaki *LITCHIELD* ve *SIMSON* adlı destroyerler ile Teğmen E. A. Walleson and H. Powell komutasındaki *LAWRENCE* ve *EDSALL* adlı destroyerler de 9 ve 14 Eylül 1922 tarihlerinde İzmir'e ulaşmıştır. Bölgedeki Amerikan deniz müfrezesine komutanlık edecek olan Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn de *LAWRENCE* ile birlikte İzmir'e gelmiştir. Ayrıca bu süreçte birkaç Amerikan destroyeri daha

¹²³ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/297, 09.09.1922. Bristol'ün istihbarat subayı Kıdemli Yüzbaşı J. G. Wars da Bristol için hazırladığı bir raporda Yunan kuvvetlerinin geri çekilişleri esnasında bölgedeki Rum halkının Yunan din adamları ve askeri yetkililer tarafından yaşadıkları yerleri boşaltmaya ve bu esnada da geçtikleri köyleri yakıp yıkmaya zorlandıklarını vurgulamıştır. Bkz. NARA, M 353, Roll 12, 867.00/1548, 21.09.1922.

¹²⁴ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/391, 07.09.1922.

¹²⁵ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/300, 10.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/302, 10.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/304, 09.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/316, 13.09.1922; NARA, M 363, Roll 4, 767.68/449, 12.09.1922.

¹²⁶ Biray Kolluoğlu Kırılı, "Forgetting the Smyrna Fire", *History Workshop Journal*, 60 (2005), 31.

¹²⁷ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/319, 14.09.1922; NARA, M 363, Roll 3, 767.68/320, 14.09.1922.

¹²⁸ Literatürde öne sürülen iddiaların önemli bir kısmı çoğunlukla herhangi bir belgeye dayanmayarak bilimsel olmaktan ziyade siyasi bir üslup benimsemektedir. İzmir Yangını hakkındaki literatürün eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Engin Berber, *İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması*, İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, 2013, 36-61.

İzmir'i ziyaret etse de yukarıda sayılanlarla birlikte bunlardan hiçbiri dört gün boyunca devam eden yangının başından sonuna kadar bölgede kalmamıştır.¹²⁹

İzmir Yangını ile ilgili ABD Yüksek Komiserliği ve Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan ilk raporlarda genel olarak bir belirsizliğin hâkim olduğuna kayıt düşülmekle birlikte yangının Türkler tarafından çıkarıldığına inanıldığına dair bir eğilim görülmektedir. Bu anlamda ilk ve en sert değerlendirmeyi yapan isim ise 6 Eylül 1922 tarihinde *LITCHIELD* ile İzmir'e ulaşan Amiral Bristol'ün istihbarat subayı A. S. Merrill'dir. Merrill, 15 Eylül 1922 tarihinde Amiral Bristol tarafından Washington'a iletilen ilk kısa raporunda İzmir'in Hıristiyan azınlık sorununu kökünden çözmeye yönelik kesin bir plan dâhilinde Türkler tarafından yakıldığına inandığını dile getirmektedir.¹³⁰ Merrill'in bu konudaki daha ayrıntılı ifadelerine ise 21 Eylül 1922 tarihinde Amiral Bristol tarafından Washington'a iletilen günlüklerinde rastlanmaktadır. Burada 16 Eylül 1922 tarihinde tutulan bir kayıta Merrill'in daha önceki ifadeleriyle paralel bir şekilde İzmir'i Türklerin yaktıkları yönündeki düşüncesinde herhangi bir şüphesi olmadığı görülmektedir. Merrill'e göre "Türkiye Türklerindir!" sloganıyla hareket eden Türkler, Müttefik Kuvvetleri gayrimüslim nüfusu tahliye etmeye zorlamak için şehri yakmıştır.¹³¹

İzmir'deki ABD Konsolosu George Horton ise İzmir Yangını hakkında hazırladığı kapsamlı raporunu 18 Eylül 1922 tarihinde Washington'a Atina'dan gönderebilmiştir.¹³² Horton raporunda 13 Eylül 1922 sabahı çıkan yangının faillerinin tam olarak belirlenmesinin oldukça zor olduğunu belirtmesine rağmen bu konuda açık bir şekilde Türkleri suçlamaktadır. Horton'un ifadelerine göre yangın, Ermeni Mahallesi'nde bulunan Amerikan Kız Lisesi'nin hemen yanında, rüzgârın Türk Mahallesi tarafından güçlü bir şekilde estiği sırada Türkler tarafından çıkarılmıştır. Horton'un kanaatine göre o bölgedeki Ermenilerin daha önce Türkler tarafından boşaltılmış olması ve mahallenin Türk askerlerinin kontrolü altına girmesi nedeniyle yangının Ermeniler tarafından çıkartılmasına imkân yoktur. Bununla birlikte Amerikan Kız Lisesi'nin Müdür Yardımcısı Minnie Mills de kendisine Türk askerlerinin teneke kutularla birlikte yangının başladığı eve girdiklerini ve bir süre sonra evden dumanlar çıkmaya başladığını gördüğünü ifade etmiştir.¹³³

ABD Konsolosu Horton ile aynı gün Konsolos Yardımcı Maynard B. Barnes da İzmir Yangını hakkında hazırladığı raporunu Washington'a iletmıştır. Horton'a kıyasla Barnes'ın İzmir Yangını'nın failleri hakkındaki görüşleri biraz daha temkinlilik içermektedir. Barnes sadece birkaç gün öncesinde oldukça zengin olan şehrin yakılmasından İzmir halkının hangi kesiminin sorumlu olduğunu kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Barnes'ın raporunda yer alan ifadelere göre Türk makamları yangından hemen sonra yaptıkları

¹²⁹ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/563, 30.04.1923.

¹³⁰ NARA, M 363, Roll 3, 767.68/321, 15.09.1922. Amerikan arşiv belgelerinden yararlanarak Milli Mücadele'nin son dönemine odaklanan güncel bir çalışmada Merrill'in İstanbul'da bulunan Yüksek Komiser Amiral Bristol üzerinden Washington'a iletilen İzmir Yangını hakkındaki ilk değerlendirmesi hatalı bir şekilde Amiral Bristol'ün kendi kanaati olarak verilmiştir. Bkz: Karabulut, "İşgal, Kurtuluş ve Toplumsal Etkileri", 203. Esasında Amiral Bristol'ün İzmir Yangını hakkındaki ilk değerlendirmesi "Yangının nedeni bilinmemektedir ve muhtemelen kesin olarak belirlenememektedir." ifadelerinden oluşan bir temkinlilik içermektedir. Bkz: "Reports of Operation" for the week ending 17.09.1922, The Bristol Papers in the Library of Congress Manuscript Division'dan aktaran Özoğlu, *The Decline of the Ottoman Empire*, 138.

¹³¹ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/407, 21.09.1922.

¹³² ABD İzmir Konsolosu George Horton 9 Eylül 1922 tarihinde Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmesinin ardından eşinin Yunanlı olması, eşinin akrabalarının tehlikeli bir durumda olduğunu düşünmesi ve şehirdeki olağanüstü durumla alakalı olarak endişeli bir ruh haline bürünmüştür. Horton'un bu durumu 9 Eylül 1922 tarihinde ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün en yetkili temsilcisi olarak İzmir'e gelen Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn tarafından fark edilmiş ve oldukça gizli bir şekilde Amiral Bristol'e rapor edilmiştir. Amiral Bristol'ün de onayının alınmasının ardından Horton'un 13 Eylül 1922 tarihinde akşam saat 19.30 sularında ailesi ve şehirdeki Amerikan vatandaşlarıyla birlikte Atina'ya giden *SIMSON* adlı destroyer ile şehirden ayrılması sağlanmıştır. Bkz: NARA, M 363, Roll 4, 767.68/450, 18.09.1922.; NARA, M 363, Roll 5, 767.68/624, 18.03.1924. Dolayısıyla Göktürk vd.'nin dile getirdiği Horton'un henüz İzmir Yangını başlamadan önce şehirden ayrıldığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Bkz: Turgay Bülent Göktürk, *Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2016, 114.

¹³³ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/450, 18.09.1922. ABD İzmir Konsolosu George Horton Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldıktan sonra 1926 yılında İzmir Yangını hakkında *The Blight of Asia* başlıklı bir kitap kaleme almıştır. Bu kitapta 18 Eylül 1922 tarihli raporundan çok daha keskin ifadeler kullanan Horton İzmir'deki yangının Türk askerleri tarafından kentteki Hıristiyan nüfusu imha etmek üzere "kasıtlı, sistemli ve tüm detaylarına kadar planlanmış bir şekilde" başlatıldığını iddia etmiştir. Bkz: George Horton, *The Blight of Asia: An Account of the Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers: With a True Story of the Burning of Smyrna*, Indianapolis: The BobbsMerrill Company, 1926. Bununla birlikte, İzmir'in işgalinden yaklaşık yirmi yıl önce yazdığı romanlarda dahi Türkleri "vahşi, barbar ve batı medeniyetinin kötü adamı" olarak tanıtan Horton'un İzmir Yangını'nın tüm mesuliyetini Türklerin üzerine yıkmaya çalışan söz konusu eseri, içerisinde barındırdığı Yunan hayranı ifadeler nedeniyle oldukça ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Bkz: Brian Coleman, "George Horton: The Literary Diplomat", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 30/1 (2006), 81-93.; Hakan Güngör, "A Critic of American Diplomats in İzmir George Horton and His Observation", *International Journal of History Studies*, 10/3 (2018), 65-78.; Kırlı, "Forgetting the Smyrna Fire", 25-44.

açıklamalarda Yunanlıların şehri tahliye etmeden hemen önce şehrin yakılmasını planladıklarını öne sürmüştür. Bunun yanında, yetkililerin ifadesine göre Yunan kuvvetlerinin tahliyesinin ardından şehirde kalan Rumlar bu planın bir parçası olmayı reddetseler de yangını başlatan Ermenilerin bu konuda herhangi bir yardıma ihtiyaçları olmamıştır. Bununla birlikte, şehirdeki Rum ve Ermeniler ise yangının Türkler tarafından çıkartıldığını savunmuştur. Onlara göre Türkler Ermeni Mahallesi'nde işledikleri suçların tüm izlerini yok etmek için bu yangını başlatmıştır. Barnes, yangının faileri hakkındaki karşılıklı iddiaları dile getirdikten sonra ABD Konsolosluğu'nun önündeki cadde boyunca ortalığa gazyacağı döken iki Türk askerini bizzat gördüğünü dile getirmektedir. Barnes ayrıca 14 Eylül 1922 gecesi yaklaşık 50 Türk askeri tarafından korunmasına rağmen bir kişinin pasaport kontrol ofisini ateşe verdiğini de görmüştür. Yine de İzmir'in Türkler tarafından yakılarak tahrip edilmesi Barnes'a mantıklı görünmemektedir. Barnes'a göre İzmir kesinlikle Türk yetkililerin emirleriyle veya onların bilgisi dâhilinde ateşe verilmemiştir. Bununla birlikte, Barnes'ın yaptığı nihai değerlendirmeye göre İzmir'in yıkımının faili kim olursa olsun bu konudaki tüm sorumluluk eninde sonunda Türklere ait olacaktır. Barnes kanun ve nizam ortamının bir anlığına ortadan kalktığı bir zaman diliminde gerçekleşen bu olayın Türk makamlarının yeterli çabayı göstermeleri halinde önlenmiş olabileceğine inanmaktadır.¹³⁴

İzmir Yangını hakkında şehirde görev yapan Amerikan askeri ve diplomatik temsilcileri arasında en kapsamlı raporu hazırlayan isim ise ABD Yüksek Komiseri Bristol'un en yetkili temsilcisi olarak 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e gelen Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn olmuştur. Hepburn, Bristol'e 25 Eylül 1922 tarihinde şehirde bulunduğu dokuz günlük süreçte yaşanan olaylarla ilgili tam 44 sayfa uzunluğunda bir rapor sunmuştur. Hepburn'ün kendi ifadesiyle söz konusu rapor "olayların, alınan önlemlerin ve genel durumun net bir şekilde anlaşılması için gerekli olan yorum ve açıklamalarla dönemin önemli ve göze çarpan özelliklerinin bir anlatımı" şeklindedir. Dolayısıyla Hepburn'ün raporu daha önce hazırlananlara kıyasla daha toparlayıcı ve açıklayıcı bir nitelikte kaleme alınmıştır. Hepburn'ün raporunun önemli bir kısmı yaklaşık dört gün boyunca devam eden yangına ayrılmıştır. Raporda yangının günbegün yayılışını oldukça ayrıntılı bir şekilde aktaran Hepburn yangının kaynağı hakkında da bilgi, gözlem ve akla dayalı bir analiz yapmıştır. Hepburn'ün ifadesine göre yangın esnasında kendisine ulaşan en doğrudan delil Konsolos Yardımcısı Barnes'ın kendi raporunda da dile getirdiği Türk askerlerinin ABD Konsolosluğu önündeki sokağa gazyacağı döktüklerini gördüğü yönündeki ifadesi olmuştur. Ancak Hepburn'ün burada Barnes'ın ifadelerine düştüğü en önemli şerh, bu olayın yangının önemli bir ilerleme kaydettiği ve şehrin en azından büyük bir bölümünün kurtarılamaz olduğunun ortaya çıktığı bir zamanda gerçekleşmiş olmasıdır. Muhafız olarak görev yapan başka isimlerin de benzer eylemlerin gözlemlendiğine dair raporları olsa da Hepburn'ün o sırada bunları derinlemesine araştırarak fırsatı olmamıştır. Bununla birlikte, bir araya getirilen tüm bu raporlar üzerine Hepburn'ün İzmir Yangını hakkındaki ilk kanaati Türk askerlerinin yangını başlatmak üzerine organize ve planlı faaliyetlerinin olmadığı yönündedir. Hatta Hepburn'e göre konuyla ilgili tüm delillerin ve motivasyon kaynaklarının bir araya getirilmesiyle yapılan nihai bir değerlendirme Türk yetkililerini kesin bir şekilde temize çıkarmaktadır. O sırada yangının failinin Türk yetkililer olabileceğine dair Hepburn'ün kulağına gelen iki gerekçe olmuştur. Bunlardan ilki Türklerin Ermeni Mahallesi'nde gerçekleştirdikleri iddia edilen yağma ve talanın kanıtlarını yok etmek istemeleri ve ikincisi ise İzmir'in bünyesindeki gayrimüslim nüfusun büyüklüğü nedeniyle "gâvur İzmir" olarak nitelendirilmesi nedeniyle Türklerin şehri bu unsurlardan arındırmaya karar vermiş olmalarıdır. Hepburn'ün kanaatine göre ilk bakışta ikinci gerekçe oldukça abartılı gözükmemektedir. Öne sürülen ilk gerekçe de bir o kadar tutarsızdır çünkü zaten bu konuda elde edilebilecek başka deliller olma ihtimali de vardır. Dolayısıyla böyle bir gerekçeyle Ermeni Mahallesi'nin yakılması çok da bir şey değiştirmeyecektir. Diğer taraftan, Hepburn'ün ifadelerine göre o sırada bu konuda Türk yetkililerin tutumu da şehrin Ermeniler tarafından yakıldığına inanıldığı şeklindedir. Geri çekilen Yunan Ordusu şehrin yakılmasıyla ilgili tüm planları yapmış ancak şehri beklenmedik bir hızla tahliye etmek zorunda kalmaları nedeniyle bu planlarını uygulayamamıştır. Yunan kuvvetlerinin şehirden tahliyesinin ardından şehirde kalan Rumlar söz konusu planları hayata geçirme konusunda istekli olmasalar da Ermeniler henüz şehre giren ilk Türk süvarilerinin üzerine attıkları bombalarla bu konuda ne kadar istekli olduklarını göstermiştir. Sonuç olarak Hepburn'ün nihai kanaatine göre Türkler gerçekten şehri korumak istemiş ve buna niyet etmişlerse –ki Hepburn sonuna kadar buna inanmaktadır–, şehirde bastırılabilir bir asayiş bozukluğuna izin verdikleri için hem "ahmak" hem de "suçlu" konumuna düşmüşlerdir. Hepburn düşman unsurların şehre yönelik

¹³⁴ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/463, 18.09.1922.

girişimlerinin engellenmesinin ancak iyi bir düzenin sağlanmış olması yoluyla mümkün olabileceğine inanmaktadır.¹³⁵

İzmir Yangını sırasında şehirde bulunan Amerikan askeri ve diplomatik personelinin yanında Yakındoğu Yardım Örgütü (Near East Relief) özel temsilcisi Mark Prentiss de yangın hakkında detaylı bir rapor hazırlamıştır. Prentiss, Teğmen E. A. Walleson'un komutasındaki *LAWRANCE* adlı destroyerle birlikte Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmelerinden hemen önce şehre gelmiş ve mültecilerin şehirden tahliyesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. Yangın sırasında İzmir'de olan ve şehirdeki resmi yetkililerle de birtakım görüşmeler yapan Prentiss bu konuda hazırladığı raporu 11 Ocak 1923 tarihinde ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e sunmuştur. Prentiss'in hazırladığı raporda dikkat çeken en önemli detay ABD Konsolosu Horton ve Konsolos Yardımcısı Barnes'in raporlarında vurgulanan, alevlerin çıkmaya başladığı yerlerde ortalığa benzin ve gazyağı döken Türk askerleri görüldüğü iddiaları konusundaki tespitlerdir. Prentiss bu konuda kendisinin de çoğunlukla ABD Konsolosluğu binası ve çevresinde olmasına rağmen hiçbir zaman böyle bir olaya tanıklık etmediğini dile getirmektedir. Bununla birlikte Prentiss İzmir Sigortaları İtfaiye Şefi Paul Grescovich ile de yangının kaynağı hakkında bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Grescovich kendisine alevlerin çıkmaya başladığı noktalarda Ermenilere ait benzine bulanmış elbise, çaput ve çarşaf bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Grescovich'in ifadesine göre Türk askerleri birçok noktada kadın ya da Türk askeri kılığına girmiş Ermeni'yi yangın çıkarmaya çalışırken yakalamıştır. Dolayısıyla Prentiss'in Bristol'e sunduğu rapor Grescovich'in de tanıklığı ve eldeki kanıtlara dayanarak söz konusu yangını Ermeni kundakçıların çıkardığına işaret etmektedir.¹³⁶

İzmir Yangını hakkında o sırada Türkiye'de görev yapan Amerikan askeri ve diplomatik temsilcilerinden en kapsamlı raporu hazırlayan isim ise İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol olmuştur. İzmir'deki askeri, diplomatik ve diğer güvenilir kaynaklardan kendisine ulaşan tüm raporları dikkatlice inceleyen Bristol, 18 Mart 1924 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na konu hakkında 44 sayfa uzunluğunda bir rapor sunmuştur. Her şeyden önce Bristol için meydana gelen yangın bilinçli bir şekilde çıkarılmış olsa dahi şehrin çok büyük bir bölümünün harap olması kuşkusuz ki yangının başlangıcına denk gelen kuvvetli rüzgâr sayesinde büyük ölçüde bir doğa olayı sonucunda gerçekleşmiştir. Çünkü yangının başlamasıyla birlikte şehirde özellikle kuvvet ve yön açısından sıra dışı bir rüzgâr hâkim olmuştur. Rüzgârın bu olağandışı yönü ve şiddeti yangını gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelere yayarak alevlerin mevcut yangın söndürme cihazlarıyla kontrol altına alınmasını imkânsız bir hale getirmiştir. O sırada her zamanki gibi batı yönünden esen "ımbat" hâkim olsaydı yangının zararı çok daha kısıtlı olacaktır. Yangının kaynağıyla ilgili suçlamalara gelinecek olursa Bristol'ün bu konudaki ilk kanaati Türkleri suçlamanın anlamsız olacağı yönündedir. Çünkü yangının başlamasıyla birlikte ortaya çıkan rüzgârın olağandışı yönü ve şiddetini Türklerin daha önceden öngörmüş olabileceklerini gösteren hiçbir delil yoktur. Bu nedenle yangını Türklerin gayrimüslimlerin mahallelerini yok etmek için kasıtlı bir şekilde çıkardıkları suçlamasına inanmak zordur. Bununla birlikte, Bristol'e göre Türk yetkililerin yangının başlamasının ardından benimsediği tutumu ilişkin kanıtlar, kendilerinin İzmir'in yakılmasını planlamadıklarını veya buna sempati duymadıklarını göstermektedir. Diğer taraftan, özellikle Anadolu'nun iç bölgelerinde terk etmek zorunda kaldıkları köyleri boşaltırken ateşe vermeleri ve Yunan subaylarının da İzmir'in tahliyesinden önce şehri tahliye etmek zorunda kalmaları durumunda yakacaklarını açıkça ifade etmeleri göz önünde bulundurulduğunda şehirdeki gayrimüslim nüfusun yangını çıkarmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Sonuç olarak, Bristol için Türklerin henüz ele geçirdikleri ve uzun yıllar devam eden savaşın en değerli "ödülü" olarak gördükleri İzmir gibi önemli bir şehri yakıp yıkmak isteyeceklerine inanmak mümkün değildir. Ancak hukuki ve teknik olarak Türk yetkililer İzmir'de

¹³⁵ NARA, M 363, Roll 5, 767.68/624, 18.03.1924. Kıdemli Yüzbaşı A. J. Hepburn (ve daha sonra Yüksek Komiser Amiral Bristol) raporunda Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmelerinin ardından yetkili makamların kentini asayişini sağlamak için gerekli adımları atmadıklarını ifade etmektedir. Ancak Nurettin Paşa ve İzzettin Paşa liderliğindeki yetkililer şehri boşaltan Yunan kuvvetlerinin dile getirdikleri ve yukarıda ayrıntıları verilen tehditlerinde yer aldığı şekliyle İzmir'in yakılmasından duydukları endişe nedeniyle kenti olası bir kundaktan sakınmak ve daha güvenli bir hale getirmek için ciddi bir mesai sarf etmiştir. İzmir'de 9-13 Eylül 1922 tarihleri arasında sarf edilen bu mesainin ayrıntıları için bkz. Berber, "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği için Yapılmak İstenenler", 552-555.

¹³⁶ Mark Prentiss'in Amerikan Kongre Kütüphanesi'nde (Library of Congress) "Bristol, General Correspondence, Container 38, (November-December, 1922 & January-February, 1923)" fonunda yer alan 11.01.1923 tarihli raporunun orijinalini aktaran Heath W. Lowry, "Turkish History On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study on the Burning of Izmir", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 9 (1989), 20-27. Ayrıca, İzmir Sigortaları İtfaiye Şefi Paul Grescovich'in İzmir yangını hakkında hazırladığı rapor için bkz.: Paul Grescovich, *Report of Mr. Grescovich, Commander of the Smyrna Insurance Fire Brigade on the Great Fire in Smyrna*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1922.

asayişini sağlamak ve kargaşayı önlemek adına gerekli önlemi almadıkları için şehrin yakılmasından bu yetkililer ve dolayısıyla da Türk Hükümeti sorumlu tutulmaktadır.¹³⁷

Sonuç

İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali ve sonrasında yaşananlar hakkında Amerikan belgelerinin ortaya koyduğu sonuçlardan ilki işgalin daha önceden planlı bir şekilde tasarlanıp uygulamaya konulmaktan ziyade Paris Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler sırasında gelişen olaylar karşısında verilen reaksiyoner bir karardan ibaret olduğudur. Barış ortamının yeniden tesis edilerek mağlup devletlerin topraklarının kaderinin belirlenmesi amacıyla toplanan Paris Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler sırasında İtalya ile Yunanistan arasındaki tarihsel ve bölgesel çekişmenin galibi İngiltere ve ABD liderlerini arkasına almayı başaran Venizelos liderliğindeki Yunanistan olmuştur. Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda gerçekleştirdiği sunum ve o sırada kurduğu temaslar ile İtalya Başbakanı Orlando'nun basiretsiz politikaları Yunanistan'ın Batı Anadolu toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmesinin önünü açmıştır.

Diğer taraftan, literatürde Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve çevresinin Yunan askerleri tarafından işgal edilmesi kararının alınması konusunda gündeme gelen İtalyan tehdidinin gerçek olmadığı ya da bu tehdidin abartıldığı öne sürülmektedir. Ancak bu konudaki Amerikan belgelerinin incelenmesinin ardından söz konusu bölge üzerindeki İtalyan faaliyetleri ve tehdidinin hiçbir zaman gündeme gelmeyen ya da gereksiz bir şekilde büyütülen bir konu olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, burada vurgulanmak istenen düşünce Müttefik Kuvvetlerin Paris'te aldıkları kararın yahut Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki emellerinin meşrulaştırılması değildir. İtalyanların İzmir ve çevresi hakkındaki Yunan-İtalyan rekabetinden kaynaklanan niyetleri, tutumları ve faaliyetleri Yunan Ordusu'nun Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmesi anlamında kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır.

İzmir ve çevresinin Yunan askerleri tarafından işgali konusunda Amerikan belgelerinin ortaya koyduğu bir başka sonuç, işgal kararının alınmasından sorumlu olan aktörlerin başında ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın geldiğidir. ABD Başkanı Paris'te I. Dünya Savaşı'nda resmi olarak savaş halinde olmadığı Türkiye'nin ve özellikle de İzmir ve çevresinin geleceğinin belirlenmesi konusunda başat bir rol oynamıştır. Wilson, Paris Barış Konferansı'nda Batı Anadolu bölgesinin geleceğinin tartışıldığı oturumlarda Yunanistan lideri Venizelos'u söz konusu bölge üzerindeki emelleri hakkında açık bir şekilde daha fazla talepkâr olabileceği şeklinde cesaretlendirmiştir. Bununla da yetinmeyen ABD Başkanı ilerleyen günlerde İtalyanların Batı Anadolu'da yarattıkları krizi bir fırsata çevirerek Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılmasına ön ayak olma konusunda adeta İngiltere Başbakanı Lloyd George'dan rol kapmaya çalışmıştır.

Diğer taraftan, İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali ve sonrasında yaşananlar hakkında Amerikan belgelerinin ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, işgal kararının alınması konusunda Amerikan dış politikasının belirlenmesinde ve uygulanmasında rol alan aktörlerin görüş birliği içerisinde olmadıklarıdır. Burada kastedilen aktörler başta ABD Başkanı Woodrow Wilson olmak üzere ABD'nin Paris Barış Konferansı'nda yer alan diplomatik ve askeri personeli ile Yunanistan ve Türkiye'de bulunan diplomatik ve askeri temsilcilerinden oluşmaktadır. Wilson, Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkarılması konusunda başat bir rol oynarken Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan heyetinde yer alan General Bliss ve Dışişleri Bakanı Lansing, konferans bünyesinde kurulan Yunan İşleri Komisyonu'nda yer alan Westerman ve Day, Atina Elçisi Droppers ve İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol kaleme aldıkları raporlarda böyle bir kararın alınmasında gerekçe olarak gösterilen argümanların tartışmaya açık ya da hatalı olduklarını dile getirmiştir. Dolayısıyla Amerikan dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasından sorumlu aktörler arasında İzmir ve çevresinin Yunan kuvvetleri tarafından işgali konusunda genel anlamda bir görüş birliğinden söz edilememektedir.

İzmir ve çevresinin Yunan askerleri tarafından işgalinin Paris Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler sırasında ortaya çıkan gelişmeler karşısında verilen reaksiyoner bir karar olması başka sonuçları da doğurmuştur. Amerikan belgelerinde İzmir'in işgalin başlamasından kısa bir süre sonra işgal kararını alan Müttefik Kuvvetlerin İzmir ve çevresinde yaşanan olaylar hakkında kendilerine ulaşan raporlar nedeniyle aldıkları karardan pişman oldukları görülmektedir. Bu nedenle Müttefik Kuvvetler Paris'te bulunan Yunanistan Başbakanı Venizelos'a İzmir'deki işgalin sınırlı ve geçici olması gerektiği konusunda önemli ikazlarda bulunmuştur. Ancak incelenen

¹³⁷ NARA, M 363, Roll 4, 767.68/463, 18.09.1922. Amiral Bristol İzmir yangını hakkındaki bu görüşlerini 2 Şubat 1926 tarihinde Washington'da Kara Harp Okulunda yaptığı bir konuşmada da tekrarlamıştır. Bkz. NARA, M 353, Roll 18, 867.00/1914, 02.02.1926.

belgeler sonucunda bu ikazların zaten bir süredir Paris'ten gelen direktiflerden azade bir şekilde hareket etmeye başlayan Yunan kuvvetlerinin başlarına buyruk hareket etmelerinin önleme anlamında herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yunan kuvvetlerinin İzmir'de başlattıkları işgali kendi inisiyatifleriyle Batı Anadolu'nun iç bölgelerine doğru genişlettikleri sırada gerçekleştirdikleri mezalimler Amerikan belgelerinde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Özellikle İstanbul'da görev yapan ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol kaleme aldığı raporlarda Anadolu'daki durumun daha önceden dile getirilen Yunan iddialarıyla hiçbir şekilde örtüşmediği ve ilerlemekte olan Yunan kuvvetlerinin geçtikleri yerlerde acımasız katliamlara giriştiklerini vurgulamıştır. Hatta bu durum kurulan uluslararası araştırma komisyonun gerçekleştirdiği soruşturmalar ve hazırladığı raporlarla da tespit edilmiştir.

Son olarak İzmir ve çevresinde yaklaşık üç buçuk yıl süren Yunan işgalinin sonlanmasıyla birlikte Türk kuvvetlerinin İzmir'e girmelerinden hemen sonra şehrin Ermeni Mahallesi'nde çıkan ve büyük çoğunluğunun harap olmasına neden olan yangınla ilgili ABD Yüksek Komiserliği ve Dışişleri Bakanlığı'na olayla ilgili pek çok raporun ulaştığı görülmektedir. Bu raporlar zaman zaman birbirlerinden farklı bilgiler içermekle birlikte satır aralarında yangın hakkında önemli birçok detayı da barındırmaktadır. Raporlar arasındaki önemli birtakım tutarsızlıkların birbirleriyle karşılaştırılmaları sonucunda bu konudaki en kapsamlı ve nitelikli değerlendirmeyi ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün yaptığı tespit edilmektedir. Genel olarak, Amerikan belgelerinin İzmir Yangını hakkında ortaya koyduğu nihai değerlendirmeye bakıldığında İzmir Yangını'nın Türk yetkililerin emir ve sorumluluğunda bilinçli bir şekilde çıkarılmış olma ihtimali mümkün görülmemektedir. Bununla birlikte, daha önce Batı Anadolu'da boşalttıkları yerleri yakıp yıkarak İzmir için de benzer tehditlerde bulunan Yunan askeri makamları yangının planlanması ve kentte yaşayan Ermeniler de bu planların uygulanması konusunda esas şüpheli konumundadır. Ancak Amerikan belgelerinde şehrin teslim alınmasının ardından asayişin sağlanması konusunda yeterli önlemleri almayan Türk makamlarının da bu sorumlulukta önemli bir payı olduğu tespit edilmektedir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Arşivler

National Archives and Records Administration (NARA), M 353, Records of the United States Related to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929, Roll 10, 12, 18.

NARA, M 363, Records of the Department of State Relating to Political Relations Between Turkey and Other States, 1910-1929, Roll 3, 4, 5.

Resmi Yayınlar

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (PRFRUS), Paris Peace Conference (PPC), 1919, Vol. II, Washington: US GPO, 1942.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. III, Washington: US GPO, 1943.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. V, Washington: US GPO, 1946.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. VI, Washington: US GPO, 1946.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. VII, Washington: US GPO, 1946.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. VIII, Washington: US GPO, 1946.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. IX, Washington: US GPO, 1946.

PRFRUS, PPC, 1919, Vol. XI, Washington: US GPO, 1945.

PRFRUS, 1918, Supplement I, The World War, Vol. I, US GPO, Washington, 1933.

Telif Eserler

- Aksoy, Volkan. "Paris Barış Konferansı'nda İtalyanlar", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16/32 (2020): 633-660.
- Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş 1918-1919*. 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Akşin, Sina. "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlılar İzmir'e Çıkarma Kararı", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar) Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1986: 174-188.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. 16. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.
- Ateş, Toktamış. *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Azakoğlu, Necip. *Dört Rapor: Müttefik Kuvvetler Komisyonu'nun (ABD, Büyük Britanya, Fransa, İtalya) "Yunan Mezalimi"ni Araştırma Raporları 1919-1921 & General Harbord'un Ermenistan'da Amerikan Mandası Raporu 1919*. İstanbul: Tarihçi Yayınevi, 2016.
- Baykara, Tuncer. "İzmir'in Yunanlılarca İşgalinin Türk Milli Mücadelesindeki Yeri ve Önemi", *Kuruluşun ve Kurtuluşun Sembol Kenti İzmir Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: ATAM, 2015: 19-23.
- Baytok, Taner. *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a: Dünden Bugüne Değişen Ne Var?*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Berber, Engin. "Büyük Yangından Hemen Önce İzmir'in Güvenliği için Yapılmak İstenenler", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*. Ed. Yücel Yiğit, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017: 543-558.
- Berber, Engin. *İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor: Ödemiş-Birgi'nin Yakılması*. İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, 2013.
- Berber, Engin. "Kurtuluş'tan Sonra İzmir'de Yunan İşgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*. 3/8 (1987): 443-460.
- Berber, Engin. *Sancılı Yıllar 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.
- Coleman, Brian. "George Horton: The Literary Diplomat", *Byzantine and Modern Greek Studies*. 30/1 (2006): 81-93.
- Criss, Nur Bilge. *İşgal Altında İstanbul, 1918-1923*. Çev. Ahmet Kaçmaz, 10. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Çelebi, Mevlüt. *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Çelebi, Mevlüt. "Milli Mücadele'de İtalyan İşgalleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 9/26 (1993): 395-416.
- Çelebi, Mevlüt. "Mondros Mütarekesi'nden Sonra Batı Anadolu'da Yunan Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 31/1 (1998): 143-162.
- Davison, Roderic H. "Mondros'tan Lozan'a Türk Diplomasisi", *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923), Batı Etkisi*. Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Alfa Kitapevi, 2016: 290-340.
- DeNovo, John A. *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1963.
- Dilek, Mehmet Said. "Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 36 (2013): 31-42.
- Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*. 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Ediz, İsmail. *Diplomasi ve Savaş: İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali*. Ankara: ATAM, 2015.
- Erhan, Çağrı. *Amerikan Documents on Greek Occupation of Anatolia*, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999.
- Erhan, Çağrı. *Greek Occupation of Izmir and Adjoining Territories: Report of the Inter-Allied Commission of Inquiry (May-September 1919)*. Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1999.
- Evans, Laurence. *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1965.
- Finch, Geo A. "The Peace Conference of Paris, 1919", *The American Journal of International Law*. 13/2 (1919): 159-186.
- Güngör, Hakan. "A Critic of American Diplomat in İzmir George Horton and His Observation", *International Journal of History Studies*. 10/3 (2018): 65-78.
- Ford, Roger. *Cennet Mahşere, Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı*. Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2018.

- Fromkin, David. *Barışa Son Veren Barış – Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*. Çev. Mehmet Harmancı, 4. Baskı, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2013.
- Gerwarth, Robert. *Mağluplar: Birinci Dünya Savaşı Neden Bitmedi? 1917-1923*. Çev. Yüksel Taşkın, İstanbul: Doğan Kitapevi, 2018.
- Goldstein, Erik. "Great Britain and Greater Greece 1917-1920", *The Historical Journal*. 21/2 (1989): 339-356.
- Goldstein, Erik. "The British Official Mind and the Lausanne Conference, 1922-23", *Diplomacy & Statecraft*. 14/2 (2003): 185-206.
- Gökay, Bülent. *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye (1918-1923)*. Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Göktürk, Turgay Bülent. *Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2016.
- Grescovich, Paul. *Report of Mr. Grescovich, Commander of the Smyrna Insurance Fire Brigade on the Great Fire in Smyrna*. İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1922.
- Horton, George. *The Blight of Asia: An Account of the Systematic Extermination of Christian Populations by Mohammedans and of the Culpability of Certain Great Powers: With a True Story of the Burning of Smyrna*. Indianapolis: The BobbsMerrill Company, 1926.
- Housepian, Marjorie. "George Horton and Mark L. Bristol: Opposing Forces in US Foreign Policy 1919-1923", *Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies*. 4 (1983): 131-158.
- Howard, Harry N. *Turkey, The Straits and U.S. Policy*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press, 1974.
- Howard, Harry N. *Türkiye'nin Taksimi – Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*. Çev. Salih Sabit Togay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Hurewitz, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record 1914-1956*. Vol. II, New Jersey: D. van Nostrand Company.
- Karabulut, Sezen. "İşgal, Kurtuluş ve Toplumsal Etkileri: Amerikan Belgelerinde Milli Mücadelenin Son Günleri", *Atatürk Yolu Dergisi*. 64 (2019): 181-210.
- Kayalı, Hasan. "Bağımsızlık Mücadelesi", *Modern Dünya'da Türkiye, Türkiye Tarihi: 1839-2010*. Ed. Reşat Kasaba, Çev. Zuhâl Bilgin, 2. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016: 99-138.
- Kolluoğlu Kırılı, Biray. "Forgetting the Smyrna Fire", *History Workshop Journal*. 60 (2005): 25-44.
- Köse, İsmail. "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı", *International Journal of History Studies*. 6/3 (2014): 217-238.
- Köse, İsmail. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü (1919-1927)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016.
- Kurat, Yuluğ Tekin. "Batılı Kaynakların Işığında İzmir'in İşgali Sorunu (15 Mayıs 1919)", *VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970 Bildirileri*. II. Cilt, Ankara: TTK, 1973: 842-853.
- Lowry, Heath W. "Turkish History On Whose Sources Will It Be Based? A Case Study on the Burning of Izmir", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 9 (1989): 1-29.
- MacMillan, Margaret. *Barış Yapanlar – 1919 Paris Barış Konferansı ve Bu Konferansın Savaşlara Son Verme Girişimi*. İstanbul: Alfa Kitapevi, 2015.
- McMeekin, Sean. *Osmanlı'da Son Fasıl – Savaş, Devrim ve Ortadoğu'nun Şekillenmesi 1908-1923*. Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2019.
- Meray, Seha L. Osman Olcay. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri: Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması, İlgili Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Nicolson, Harold. *Peace Making 1919*. Simon Publications, 1933.
- Ovalı, Şevket. "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan İlişkisinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 62/1 (2007): 165-195.
- Öksüz, Hikmet, İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", *Türkiyat Mecmuası*. 27/2 (2017): 207-238.
- Özkan, Kenan. *Mondros Mütarekesinden Lozan Konferansına: Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri, 1918-1923*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

- Özoğlu, Hakan. *The Decline of the Ottoman Empire and the Rise of the Turkish Republic: Observations of an American Diplomat*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.
- Psomiades, Harry J. *The Eastern Question: The Last Phase – A Study in Greek Turkish Diplomacy*. New York: Pella Publishing Company, 2000.
- Rogan, Eugene. *Osmanlı'nın Çöküşü – Ortadoğu'da Büyük Savaş (1914-1920)*. Çev. Özkan Akpınar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları – I. Cilt (1920-1945)*. 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Thompson, Charles T. "The Italian Crisis – Wilson vs. Orlando – Italy Quits the Conference", *The Peace Conference Day by Day*. New York: Brentano's Publishers, 1920: 321-341.
- Tolon, Ahmet Hurşit. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol*. Ankara: ATAM, 2004.
- Toynbee, Arnold J., Kenneth P. Kirkwood. *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2009.
- Trask, Roger R. *United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1971.
- Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli), 1919-1923*. 4. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi*. II. Cilt, II. Kısım, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Uyanık, Nevzat. *Dismantling the Ottoman Empire - Britain, America and the Armenian Question*. London & New York: Routledge, 2016.
- Venizelos, Eleftherios. *Greece Before the Peace Conference of 1919: A Memorandum Dealing with the Rights of Greeks*. New York: Oxford University Press American Branch, 1919.
- Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
- Yellice, Gürhan. "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 16/32 (2016): 205-242.
- Zürcher, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner. 29. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Zürcher, Erik J. "Osmanlı İmparatorluğu ve Mondros Mütarekesi", *Savaş Devrim ve Uluslaşma – Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*. Çev. Ergun Aydınöğlü, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 215-224.